Історична драма

ДІЄВІ ОСОБИ:

Пані Оборська, вдова по магнатові.
Касильда, її годованка, сирота.
Михаль, старий дворецький в Оборських.
Ігнотус, єзуїт.
Наливайко Северин, гетьман козацький.
Орішевський, колишній гетьман королівський.
Лобода Грицько, гетьман запорозький.
Кремпський, ватажок шляхетської голоти.
Мазепа, полковник.
Мамай, отаман-кобзар.
Гуменицький Охрім, сотник у Лободи.
Дрига, піп-розстрига, Ігнотусів шпіон.
Семен, наймит у Наливайка на хуторі.
Пазина, нянька в гаремі, потім кастелянша в Оборських.
Одаліска в гаремі.
Хотина, кабашниця.
Джура в Лободи.

Дівчата, козаки, вістовці, невольники, невольниці, запорожці, шляхта, голота, турки, кварцяники.

Діється наприкінці XVI століття.

ДІЯ ПЕРША

Гарем — великий орієнтальний покій килиїмського баші. Просто, на підлозі, на килимах та на подушках, сидять по-турецькому в мальовничім безладді наливайківці й визволені невольники. Біля вхідних дверей, у півзігнутих поставах — тремтять з ляку турецькі достойники, ліворуч од них, біля дверей в інші покої,— група невольниць. На

авансцені з правого боку — Наливайко, Орішевський і Мамай. Знадвору чути приглушену ясину бенкетуючої козацької голоти.

Наливайко

(Молодий козацький гетьман — увесь рух і порив, сміючись, підносить угору кубка).

Гей, браття любі, браття милі,-
Козаки мої нетяги,
Голото бідная!
Чом засмутились, зажурилися?
Чи ж ми із вами та не добре дбали,
Що грубі мури високії руйнували,
Що лютого пана башу на горло карали,
А бідного невольника
З неволі турецької-бусурменської
На волю вольную випускали?..
(Схопившись на бистрі ноги).
Чи ж подобенство, браття мої милі,
Не радіти нам, не сміятися,
Заздалегоди живота смертю засмучатися?
Пиймо ж, гуляймо,
Ні на що не вважаймо!..
(Ходить поміж козаками з кубком і п'є з кожним, розрадуваний, розпромінений).

Орішевський

(закоханими очима слідкує за ним).
Яка краса! Яка урода! Боги
Одвіку кращого ще не створили.

Мамай

Орел з степів широких, чорнокрилець,
І чи тверезий я, чи то в хмелю —
Ладна із уст моїх летіти пісня
Йому на славу, далебі! А кобза
Сама дзвінкими струнами рокоче.
(Перебирає на струнах кобзи).

Наливайко
(до козаків і невольників).

А чом же в вас порожні кубки?
(До турків).
Гей ви, панство турецькеє бородате!
Чи очі димом козацьким вам повиїдало,
Що ви не бачите порожніх дзбанів
У бідного невольника та козака?

Кількоро з достойників кидаються наливати мед до дзбанів.

Добре і вірно вам досі служили
Біднії невольники в неволі,
Щастя-долі не знали.
Лише в кайданах на білім тілі
Гострої тернини, червоної таволги
од вас заживали.
Послужіть же й ви тепер їм щиро:
Низенько ся вклоняйте,
Повні кубки медами наливайте
І випивати благайте!..

Загальний регіг і жарти.

А ви, бідні невольниці бусурменськії,
Чом смутні сидите, невеселі

Чи за башою ваше серце тужить?
Ох-ох, немає вже його й не буде:
Чортам десь в пеклі вірну службу служить.

Сміх.

А ви любенько-гарненько
Послужіть тепера бідному нетязі-козакові
Хоч піснею веселою до меду.
Агов, Мамаю! вдар у струни золотії,-
Най величають нас невольниці смутнії!
(Вертається на своє місце, а Мамай переходить до невольниць).
Орішевський
(обнімає й цілує його).

Мій лицарю прекрасний, промінистий!
Твоя краса невольниць засліпила,
Тож зачаровані, й мовчать в нестямі.

Наливайко (сміється).

Моя краса?... То най же звеличають
Її вони, а то мені здається,
Що за башою лютим ронять сльози...

Хор невольниць

Ой гули, гули два голуби впарі —
Голубонько сивий, голубка маленька:
Ой, як мені любо, моя сизокрила,
Кохати, тулитись тобі до серденька!

Гей, як з чорних хмар, з-за синього моря
Злетіли-упали лихі яструбоньки,-

Розбили навіки коханнячко щире,
Загинуть в неволі сиві голубоньки.

Ой то не орел з широкого степу
Шугає-гуляє в килиїмському полі, —
Летить Наливайко на воронім коні,
Летить визволяти з тяжкої неволі!

Всі
(Піднімаючи кубки).

Гаразд! Гаразд! живе най Наливайко!
Живе най Северин, гетьман козацький!

Наливайко
(до невольниць).

Гай-гай! сумнеє ваше величання!
Так темними ночами по степах
Нас величали часом сіроманці,
Коли вчували труп. То, може, й ви
Голосите гучную славу нам,
В самих же труп баші перед очима?...
Ачей же у баші проклятого,
В невіри-бусурменина
Ви краще дбали
І не таких йому сумних пісень співали?
Чи так, браття-нетяги,
Лицарство моє голоколіннеє?...

Голоси

— А певне, що так!
— Але ж баша — то пан!...

Наливайко (сміється).

Ну, що?! Зате йому тепер співають
Веселої десь гурії в раю.
А ми усе від нього перебрали,
Тож в спадок нам лишилися й пісні,
Яких йому невольниці співали,
Коли, вернувшися з степів широких,
В гаремі спочивав од крові він
Та, під пестливу пісеньку невольниць,
Тихенько засинав в обіймах ніжних,
Не чуючи, як той невольник плаче,
І стогне, і кайданами дзвенить
У нього по льохах його глибоких,
Кляне життя і свій страшний талан...
(Схопившись на бистрі ноги, грізний, як кара).
Прокляття! Чом одна лиш голова
В мерзенного?.. Ну, та нехай поки що!..
(Кидає страшний погляд на турків, які ще нижче
хилять голови, тремтячи з жаху).
Кривавий бенкет не скінчився ще...
Я покажу залізні вам кайдани!
Я покажу вам і гірку неволю!..
(Проводить рукою по чолі).
Та що це я — сп'янів?.. Про що я пак?..

Орішевський (посміхаючись).

А сядь-но краще, любий побратиме,
Й вогнем свого ти серця не жартуй
На бенкеті веселім: на людей
Поглянь, небоже,— геть усі принишкли,
Мов сподіваються, що вдарить грім
На буйні голови.

Наливайко (посміхнувшись).

Ти маєш правду:
Мішать вино міцне не треба з кров'ю.
А то сп'янієш так, що й розум стратиш.
Ану... котра із вас баші співала
І танцями його пестила очі,-
Виходь, співай, танцюй, немов баша,
А не голота дивиться на тебе!
А ми — до кубків, браття,— пий, гуляй!
З гуртка невольниць виходить наперед покою одна з одалісок і стає до танцю; друга в гургі приграє їй на лютні й співає.

Мамай
(з бандурою переходить на своє місце).

Геть, грибе,— най хтось інший сяде!

Наливайко (до нього).

Глянь,
Старий, та губу затули рукою,
А то заслиниш!

Мамай
(глянувши на одаліску).

Пху! чортяче зілля!

Сміх.

Коли ти Наливайко, то налий
У кубок мій порожній — буде краще,
Ніж бабу голую на посміх ставить.

Наливайко

Ат, відчепись! Мовчи, дивись і слухай!

Мамай

Дивися сам, та не осліпни!
(Наливає й п'є)

Наливайко (до одаліски).
Ну!

Невольниця з лютнею
(співає; одаліска під її пісню танцює).

На пишний сад спустилась ніч,
Закрився місяць мов чадрою.
О мій башо! мене поклич,-
Цю ніч не спатимем з тобою...
Ах ніч, ця ніч
Вся повна чар і млості!
Ах, мліє в них
І місяць в високості!
Твої уста — червона грань,
Що притаїлася у горні
О мій башо! ув очі глянь —
Ах, очі-діаманти чорні!..
Ах ніч, ця ніч! —
Несуть нас щастя хвилі.
Ах, мрії-сни
Ясні, рожевокрилі!
Візьми мене, цілуй, стискай!
Огнем палючим кров буяє...
О мій башо! З тобою рай —

Жагою серденько співає!
Ах ніч, ця ніч
Цілунки і стискання...
Ах, най хоч смерть
В цю ніч — в цю ніч кохання!..
(Докінчивши танець, одаліска мішається в гурті неволь-ниць).

Наливайко

А що, братове,— га? А правда ж, красно?
Баша, як бачите, не дурень був
І мав, псявіра, смак не кепський,— правда?

Мамай

А пху! мов салом хтось намазав губи!
Отрута й гріх!

Наливайко (регоче).

Ти глянь на козаків:
Принишкли всі, забули й про меди,
А груди дихають, як міх ковальський,
І очі, як в вовків, огнем палають...
Не оден з них по праці боєвій
Солодкою отрутою упився б...
Гай-гай, мої брати, нетяги любі!
Не для баші самого Бог родив
Це зілля приворотне,— чом же й вам
Хоч ніч одну по-панському не збавить?
Як пак співала тут туркеня та?..
Ах ніч, ця ніч —
Цілунки і стискання...

Гуляй, брати, а потім вибирай,
Кому яка найбільше в око впала!

Козаки

Гаразд!.. Спасибі, славний наш гетьмане!

Між невольницями переполох і замішання: вони злякано тиснуться одна до одної.

Пазина
(вискакує з гурту невольниць на середину, од гніву несамовита).

Що? що?! То визволитель ти такий?...
Від одного собаки визволивши нас,
Ти хочеш кинуть псам своїм, ще гіршим?
Паскуднику! чи ти ж спитав — кого?..
Туркеня, кажеш ти, перед тобою,
Затисши в серці свій несвітський жах,
На втіху вам світила грішним тілом!
Туркеня, га?.. А ти ж спитав, поганцю,
Звідкіль узяв баша туркеню тую?..
(Біжить до гурту невольниць, хапає одаліску
за руки й силоміць виводить наперед).
Іди, дурна! скажи поганцям цим,
Яка туркеня ти!

Мамай

Оце дак баба!..
Гей, Северине, стережись! Очей
Пильнуй, бо видере тобі, бігме,
Із лоба. їх, люциперова теща!

Пазина (до Мамая).

А щоб тобі язик усох, старий
Собако! Сам люципер ти!..
(До Наливайка).
Чого ж
Мовчиш, гетьмане славний? Розпитай!..

Наливайко
(зніяковівши, до Орішевського).

Прийти до пам'яті негоден я...
Лайками ошелешила мене,
Немовби громом, клята баба... Як ти
На це?

Орішевський (посміхаючись).

Що ж... Має правду, а від правди
Козак не сміє ухилятись.

Наливайко (до одаліски).
Ти
Звідкіль, дівчино красна?

Одаліска (тремтячи)

Я... з Волині...
Отця духовного донька я...

Наливайко
(кинувшись на місці).

Що?!
То не туркеня ти?.. А як попала
Баші у лаби до гарему,— га?
З татарським ясирем?
Одаліска
О, так, мій пане!

Наливайко

А де ж навчилася ти танців красних?

Пазина

Та вже ж не в батька з ненькою — це певно!
А ти ще тих спитай. Нас цілий гурт
В баші самого лиш. А скільки ще
По інших турках по багатих! От
Хоч би і в тих, що там коло дверей
Стоять, дрижать, і шибениці ждуть.
Ти гнізда їх пустив за димом всі,
Але про тих, що в гніздах, у неволі,
В гаремах ниділи роками, ти
Забув, гетьмане славний...

Наливайко (спалахнувши).
Я забув?!
Зважай на те, що плещеш безсоромно!
Хіба не я цих визволив з неволі?
(Показує на невольників).

Пазина

О, так,— про лобуряк ти не забув
Таких, як сам. А нас, жінок, за що

Ти маєш, га?.. За іграшку чи ні?..
Хто козакам, безличнику, хотів
Допіру нас віддати на поталу?..

Мамай

Та ти заткнеш сьогодні писка, бабо?
Всю бесіду перепсувала нам,
Чортяча коцюба!

Пазина

Чого гарчиш,
П'янюго осоружний!.. Ти гадаєш,
Що я не знаю, хто ти? Знаю добре!
Та й хто не знає Мамая п'яницю,
Здобичника старого!..

Мамай (ошелешений).

Пху, чортице!..
Та хто ж ти й звідкіля мене ти знаєш?

Пазина

Хто я?.. Скажу, не бійсь,— не потаю,
Але держись, бо скрутишся від болю,
Коли не всю ще душу утопив
Ув оковитій ти... Ба ні, не всю...
Хоча і стерво ти останнє...

Мамай (одвернувшись).

Пху!..

Пазина

...Але пісень коштовну таємницю
Господь тобі, безличнику, одкрив
Занадто щедро, й зрозумієш ти,
Хто я...

Наливайко (як зачарований).

І справді, хто, старенька, ти?

Пазина

Допіру тут хвалився ти, гетьмане,
Й казав, що вітер степовий єси.
І правду мовив ти: як буревій,
Як ураган, з пустель злетів ти раптом
Туди, де правду нашу степову
Хижацька сила і сваволя топче.
Тим славен ти єси, могутній орле,
Від Килії й до славної Варшави,
Від грізного Дніпра й до Семиграду,
Хоч час суворий ще не посріблив
Прелчшних кучерів над думним чолом.
Так, вітер ти... орел ти чорнокрилець
І горе яструбам, на котрих впало
Твоє зненацька око винозоре...

Наливайко (нетерпляче).

Але хто ти?..
(До Орішевського).
Це загадка якась.

Пазина

Ти вітер степу, дух його страшний,
А я... його я серце, мій гетьмане...
Я серце те, що від князів іще
Без краю сходить кров'ю през незгоду
І през нерозум ваш...

Голоси

— Чуднії речі!..
— Хто вона, й до чого мова ця?..
— Вона причинна!...— Навіжена баба!..
Наливайко робить знак, і всі стихають.

Пазина

Що? що?! Причинна я?.. Я навіжена?
Авжеж, що так!.. Віками сходить кров'ю
І розум зберегти — над силу це
І Прометеєві самому.
(Втирає сльозу. Наливайко й Орішевський
перезираються здивовано).

Орішевський

Хто ти?
Шляхетського високого якогось
Ти роду полонянка?

Пазина

Хто сказав?..
Минулося... Зосталося лиш серце —
Розбите серце степу, й квилить-плаче
За дітьми, мов та чайка степова.

Орішевський

А де ж твої, шановна пані, діти?

Пазина (оспало).

Мої?.. Й твої... і їхні...
(Показує на всіх).
...діти степу...
Одні орлами вільними, як ви,
Шугають попід хмарами на здобич...
Другії стогнуть тяжко в полоні,
А треті... там, на півночі, в неволі,
В ярмі магнатському у панів вельможних
Працюють на ріллі на ріднім полі —
Вже не своїм... Гниють живцем на буртах
Салітряних по рідних по степах —
Теж не своїх, а панських... Інші знов
Печуться вік по броварнях, гуральнях,
По панських палацах торгують честю
Й за лакомство нещасне продають
Сумління батьківське і помагають
Панам кувать кайдани на братів...
Минають дні... ще безліч буде їх —
І вільний степ під панською п'ятою,
Мов гаддям, закиишить рабами всюди...
А вітер степовий розмає буйно,
Превесело над степом панський прапор,
Крутитиме ретельно вітряки
І зерно золоте панам на хліб
Молотиме, щоб жили у розкошах...
Ти чуєш, вітре степовий,— ти чуєш,
Яка тебе спіткає доля?..

Орішевський (набік).

Диво!
Це піфія якась...

Наливайко
(не зводить з неї зачарованого погляду).

А що ж чинити?

Пазина

Чинити що?.. Мене питаєш ти?
Мене, що розгубила по степах
Дітей своїх і кров'ю ізійшла?..
Ночами довгими страшні ці роки
Неволі бусурменської я все
Лиш думала про те, чинити що,
А вигадала що? — Анічогісько!..
Ти — вітер степу, волю любиш ти
Над все, і світу бачив десь чимало,
Але... щоб знать, куди свій справить чин,
Єдиною тобі бракує до всього,
Що маєш їй, мій лицарю завзятий...
Веселий ти тепер і безтурботний,
Тому й не знаєш, що чинити тра.
Це знає той, кому раз в серце вп'ється
Гадюкою глибокий, гострий жаль!..
(Натхненно).
І ти цього зазнаєш, мій гетьмане!
Так мусить бути,— чуєш?... І я скажу:
Іще не сяде сонечко сьогодні,
Як ти вже знатимеш, чинити що!..
(Зникає у гурті невольниць).

Наливайко
(немов спросоння).

Не сяде сонечко сьогодні...
(Озирається).

Таж
Воно надвечір вже і незабаром
За гори скотиться далекі...

Мамай
(брязнувши в струни).

Ат,
Дурне! Балакала стара до смерті
Та все чорт батька знає що! Ось глянь,
Як засмутила відьма всіх! Ану,
За мною, товариство підтягай!..
Хор козаків

Ой не п'ється оковита,
Огидли меди,-
Болить моя головонька
З якоїсь біди.
Ой вре море, вре,
Хвилоньками грає,
Козакові-нетяжищу
Спокою немає.
Та де ж вона узялася,
Козацька біда?
Чи не тая то в запасці
Вдова молода?
Ой вре море, вре,
Шумом закипає,

Козакові-нетяжищу
Щось серденько крає.
А у вдови чорні очі,
Подивиться — край:
Хоч женися, хоч вдавися,
Хоч так пропадай!
Ой вре море, вре,
Хмара наступає,
Козакові-нетяжищу
Рятунку немає.

Наливайко
(знову веселий, розпромінений).

Ох і спасибі ж вам, браття любі,
Козаки мої нетяги,
Що піснею веселою своєю
Смертельную ви тугу одігнали,
Свого гетьмана розважали!..
Гей ти, бабо-бранко,
Чи проста селянко,
Чи вельможна шляхтянко,-
Того не знати,
Як на ймення тебе звати!
Гетьманським словом своїм присягаюсь
Доти сердечного спокою не знати,
Доки всіх вас бідних невольників
З неволі турецької,
Віри бусурменської
Та не верну до рідного краю
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!..
Най буде слава славна

Поміж козаками,
Поміж друззями,
Поміж лицарями,
Поміж добрими людьми!

Голоси

— Амінь! — Нехай живе здоров
— Гетьман козацький Северин!

Турки розносять меди. Бенкет точиться далі.

Наливайко (до Орішевського).

А ти чого, мій любий побратиме,
Замисливсь так?

Орішевський

Із голови не йдуть
Старої бранки мудрі речі.

Мамай

Мудрі?..
Жіноче слово — шум на хвилях моря:
Затоко море, хвилі полягли,
І шум — немов той лизень ізлизав.
Правдиве ж, мудре слово — в глибині,
В душі людській таїться аж на дні.

Орішевський

Немало десь таїлось їх — тих слів —
І в неї у душі на дні глибокім,-
Щоб зворушить ту темную безодню,
Була потрібна буря аж така,
Яку навіяв вітер степовий...
Промовила безодня... Але як!..
Не раз, не два безсонними ночами
Й моя від дум таких тяжіла голова
На правду нашу й волю степову
З усіх боків вовками зазіхають
Несито хижаки: татари, турки,
Магнати лядські, а із ними й наші
Перевертні вельможні...

Наливайко (весело).

Ат, дурне!..
Чи я, із діда-прадіда козак,
Не бив цю панську ледач смертним боєм,
Коли на нашу правду зазіхала?

Орішевський

Це так... Їх бив Підкова, бив їх Шах,
Немало їх Косяинський Криштоф товк,
Товчеш і ти, мій лицарю одважний,-
А врешті що?.. З Волині до Лубень,
До Поля Дикого — чиї усюди
Безкраї займища в степах козачих?

Наливайко

Най бавляться,— тож на папері лиш
Король роздав панам чужі степи...
Простягне ж руку хтось — дістане одсіч.

Орішевський

Гай-гай! літаєш ти верхами, брате,
Своєю думкою — правдивий вітер.
Ти глибше глянь: в магнатів на папері
Лиш степові безлюднії пустелі,
А землі ті, що людом закишіли,
Давно пишають замками навколо,
Колись же вільний люд — у них в ярмі.

Наливайко

Ярмо там, брате, тягне той, хто хоче,
А хто не хоче — той у мене ось —
(Показує на козаків).
Або на Запорожжі в Лободи.

Орішевський

А землі ж як, загарбані панами?

Наливайко

Ого! землі неміряної безкрай:
Іди, сідай, де серце забажало,
Де уподобала душа,— навкруг
Усе твоє...

Орішевський

Аж поки прийде пан
І запряже тебе в ярмо, а землю
Собі загарбає. То що тоді?

Наливайко

А те, що чиним ми!

Орішевський

А чом же ви
Того та не вчинили там, нетяги,
Де вже осілися пани магнати?

Наливайко

Та кинь ти про панів! Кажу ж тобі:
На світі місця всім доволі є.
Чи так кажу, мої братове любі?
Нехай живуть, та нас не зачіпають,
Бо хто з нас, братця,
Буде сміяться,
Того... най начувається, ледащо!

Голоси

— Ого! тому не з медом буде!
— Як туркам цим!..

Орішевський (зітхнувши).
Ох-ох! дивлюсь на тебе я, гетьмане,
Мій лицарю над лицарями всіми,-
До бідної голоти серцем молодечим
Ти припадаєш щиро й не лукаво:

Такий лиш ти один,— нема другого.
І в серці я своїм плекав надію,
Що ти збагнеш трагедію степів
Широких, вільних... у своїм безвіллі,
Що кликнеш клич до бідної голоти
Від моря Чорного аж до Литви,
І силу ту страшну відважно кинеш
На гордую Варшаву й дальній Краків,
І в корні підотнеш другую силу,
Що так поволеньки, але потужно
Бере в міцні обійми вільний степ,
А підотнувши, з правди степової —
З козацької голоти створиш ти
Державний лад без пана і без хлопа,
Й такий міцний, щоб вже не лиш магнати,
А й сам люципер зуби поламав.

Наливайко

Гай-гай, мій брате,— в хмари залетів ти!
Чи буде з того нам користь яка,
Чи ні, а короля ми роздратуєм.
Навіщо це?.. Його пресвітла милость
Гуляти нам степами не боронить
І навіть стації дає, а волі
Нам не уймає: хоч — сиди без діла,
А хоч — іди на бусурмена смертним боєм,
А то й на неслухняного магната.

Орішевський (хитає головою).

Так, так... Вже бачу я, що передчасно
Свою з тобою мову розпочав,
І правду баба та казала тут,
Що втілити ідею той здолає,

Хто тугою глибокою її спочатку
Із серця перев'є й покропить ревно
Пекучими сльозами
(Спускає голову на груди).

Наливайко (обіймає його).
Кинь журбу,
Старий мій побратиме,— чи ж козак
Не пан над серцем власним і душею?
А думи геть! Живи, поки живеться,
І мислями вперед не залітай.
(Цілує його).

Мамай

То відьма їх накракала стара.
Ану, брати, до танцю, хто охочий,-
Гонім до дідька лисого той сум!
(Б'є по струнах. Дехто з козаків пускається
в танець).
Небога Хотина
Нетягу любила:
Ой цілуй же мене,
Ой милуй же мене,
Шкарбанюжище старий,
Трясця мамі твоїй!
Ой рад би кохати,
Рад би цілувати,-
Заказав мені піп,
Щоб халяви не пік,
А щоб постив, і говів,
І м'ясива не їв.

Під час танцю в дверях з'являється обідраний змучений вістовець і щось питає в турків: вони показують на Наливайка.

Наливайко
(з дитячою втіхою, нічого не помічаючи, ляпає в долоні).

Ану, шпаркіш, шпаркіш! Нехай земля
Палає під ногами!
(До Орішевського).
Та розважся ж,
Не псуй нам бенкету суворим видом!

Орішевський мовчки показує на вістовця, який бистро пробирається крізь танцюристів до гетьмана.

Мамай

В небоги ж Хотини —
Що грудей, що спини:
І сюди позирни,
І туди повер...

Помітивши вістовця, раптово вриває. Танець припиняється. Загальна увага.

Наливайко
(до вістовця здивовано, хоч сміх ще промінить вид його).

Семен?!

Вістовець (важко дихаючи).

Це я... це я, гетьмане мій...
Летів до тебе тиждень без перепочинку...

Наливайко

Що сталося?..

Вістовець

На хутір наш напав
Пан Калиновський з уграми своїми:
Забрав усе, зайняв грунти, а батька
Твого старого вбив...

Голоси

— Прокляття!..

Наливайко (спазматично шепоче)

Що?!
(Раптово тигром стрибає до вістовця й хапає
його за горло).
Ти брешеш, проклятий!!!

Орішевський і Мамай кидаються й розводять їх.

Як?! Батька вбив?!
Стривайте... що ж це?.. Грім небесний... кара?
За що ж... за що?.. Один у мене батько...
За що ж найтяжча кара ця?.. за що?!

Орішевський

Бач, сталося... Але ти заспокойся,
Мій брате...

Наливайко (опритомнюючи поволі).

Заспокоїтись?.. мені?!
Так, заспокоюсь я, але не тут,
А там!..
(Махає рукою на північ. Озирається по всіх
і опановує себе).
Даруй, Семене, я не хтів...

Вістовець

Нічого, мій гетьмане: лихо те,
Що я приніс, і мертвого запалить.

Наливайко

Спасибі, брате!..
(Хапається за голову).
Тату... тату мій,
Єдиний, дорогий!..
(Падає на місце, де сидів перед цим і гірко ридає).
А я... а я...
Тут бенкетую... Гріх і кара разом...
(Підводить голову).
О, проклятий магнате!..
(Схопившись на бистрі ноги).
Ні, стривай!..
Не ронить Наливайко сліз дарма...
Мої нетяги любі...

Козаки

— Ми з тобою,
Гетьмане любий наш!..— Хоч і на пекло,
Не то, що на магнатів!..

Наливайко

Так... спасибі!..
На коні ж, любі!..
(Хоче йти).

Орішевський

Постривай... А з цими
Як буде?
(Показує на невольників).

Наливайко (махнувши рукою).

Ти зостанься тут... Чини
Що хочеш з ними...
(Погляд його падає на турків).
А оцих... оцих
Панів поганих бусурменських — всіх
На шибеницю,— теж магнати!..

Орішевський

Добре,
Все буде зроблено.

Турки (падають навколішки, благаючи).

О, змилосердься!..

Наливайко (показує на невольників).

Благайте їх, а не мене! Мене
Благатимуть панове інші. Годі!
На коні, браття!
(Бистро виходить. За ним Мамай і козаки).

Пазина (підводиться, розрадувана).

Сталося нарешті:
Жаданий вдарив грім, і степ страшний
На ворога повіє ураганом!..

ДІЯ ДРУГА

Велика їдальня в магнатському домі Оборських. Стіни увішано оленячими рогами, зброєю тощо. В передній стіні— вхідні двері; в лівій двері в інші покої; в правій — двоє великих вікон. Ліворуч — великий комин, праворуч — величезний креденець. Вечір. Полум'я з комину осяває темну фігуру Пазини, що сидить, спершись ліктями в коліна й підперши руками голову, перед комином. По підняттю завіси, по павзі, входить старий дворецький Михаль з свічкою в руках.

Михаль
(помітивши Пазину, піднімає свічку й оглядає Пазинину постать).
Пазино, ти?..

Пазина
(буркнувши, не рухаючись).

Та бачиш же.

Михаль
(ставить свічку на столі, підставляє стільця,
збираючись засвітити свічки в мелюзині
з позлотистих оленячих рогів, що спускається над столом в стелі).

Вже час
Світити: пані наказала вже
Зібратись швачкам...

Пазина
(випростуючись).

Постривай... Послав?

Михаль
(озирнувшись на двері до покоїв),

Авжеж... Вже досі там.

Пазина

Спасибі. Але...
Слуга той... певний?.. Може, він...

Михаль
(сміється).
Вони,
Голубонько, тепера певні всі:
Відколи став під Баром Наливайко,
По два, по три зникає їх із двору
Щодня... чи пак щоночі. Лихо в тім
Лише, що вже назад і не чекай
Його з конем.

Пазина
(заспокоєна, знов схиляється в задумі).

Та байдуже мені,
Аби листа гетьманові до рук
Подав.

Михаль
(лізе на стільця й засвічує свічку).

Подасть, не бійсь. Чи певна ж ти
В тому, що написала?

Пазина

Тобто?

Михаль (тихо).

В тім,
Що у панянці нашій ти дочку
Свою пізнала.

Пазина

Не турбуйсь — пізнала.

Михаль

Та як?

Пазина

На лівім рамені малі
Два знаки є у неї змалку ще:
Колись об пліт поранилась була.

А друге, що покійний пан Оборський,-
Сама ж про те розповідає пані,-
Вертаючись з невдалої погоні
За ординським чамбулом, підобрав
Дитя за нашим хутором у лісі.
А третє ще: вона у батька вся.

Михаль (злазить з стільця).

Та чом же не признаєшся до неї?

Пазина

Не час іще... Стару вона так любить,
Як матір рідну... А крім того, й те,
Що з неї зроблено тут католичку...

Михаль

Ну, й дочекаєшся, поки побравшись
З коронним гетьманом Жолкєвським, панна
Чкурне звідсіль аж до Варшави.

Пазина (б'є кулаком по коліні).

Ні,
Цього не станеться!

Михаль

Чому?

Пазина

Коли ж
Це станеться, то я скажу тоді,
Що Наливайко — це останній дурень.
Ти розумієш?

Михаль

Так!.. Я розумію:
Піймавши пташку в руки, Северин
Тим самим і Жолкєвського до рук
Любенько прибере... Ха-ха-ха! Мудро!
А ти — з дочкою будеш...

Пазина

Ти не знаєш,
Чого чернець отой прибув із Бару?

Михаль

Чому не знаю? Знаю. Пані каже,
Що він вінчати буде молодих,
А я гадаю: носом він почув,
Що в Бар ось-ось ускочить Наливайко,
І піп заздалегідь утік сюди.

Пазина

Можливо, й це... Але тут ще щось єсть.
Щось до Касильди горнеться він дуже...
Не знаєш: він раніш її не бачив?

Михаль

Як пак не бачив! Це ж її навчитель
Ще із Варшави...

Пазина

Так?.. Хм... ну, цей навчить!
(Дослухається).
Іде хтось...

Михаль
(відставляє стільця до стіни).

Мабуть, пані та дівчата.
Ну, я піду... Пазино, на добраніч!..
(Іде до вхідних дверей).

Оборська
(входить; за нею кілька челядок із шитвом
у руках).

Це ти, Михалю?.. Постривай... Ну, що
Там чути в тебе?

Михаль (вклоняючись)

Втішного нічого,
Ясновельможна пані. У дворі,
Як тільки з військом рушили до Бару
Лабендзі, лицарі преславні...

Оборська (зітхнувши).

Ох,
Мої зяті кохані!..

Михаль

Челядь клята
Один по одному зникають з двору...

Оборська

Куди ж вони?

Михаль

Хіба про це хто скаже!
Нікуди більш — до Наливайка в табір.

Оборська (в гніві).

Невдячні пси! За панські добродійства,
За те, що з ласки ми їм даємо
Для кожного і працю, і поживу,
Вони при всякій нагоді ладні
Лайдацьку руку зняти на панів...
Перекажи, Михалю, там в дворі,
Що милосердя тим, хто втік, не буде,
Що їх назад в кайданах приведуть...
Для того ж, щоб була наука іншим,
Утікачам звелю я повтинати
Носи і вуха,— чув?

Михаль (вклоняється).

Перекажу,
Ясновельможна пані. Вже немало
І так їх є, безвухих та безносих,
Але не каються. Ну, що ж, нехай
Іще побачать панську ласку, дурні!

Оборська

Авжеж, авжеж... Іди й пильнуй там добре.

Михаль, вклонившись, виходить.

А ви чого ж це стоїте?.. Сідайте
І за роботу!..

Дівчата сідають і починають шити, мережити, гаптувати.

Ох, не в добрий час
Розпочали ми справу з шлюбом цим!..
(Сідає й починає щось шити).

Пазина (не рухаючись).

Так нагло степ загомонів...

Оборська

Де нагло!..
Часу не мало вже сплило відтоді,
Як Калиновського спалив дощенту
Харциз той проклятий, що звуть його
Гетьманом Наливайком. Всі у них,

Хто лиш збере ватагу розбишак,
Гетьманами себе взивають...

Пазина

Звичай
У них такий.

Оборська

Ох-ох... Пан Калиновський
Утік собі здоров аж до Варшави,
А Наливайко розгромив під Луцьком
Панів, які йому не завинили,
А з'їхались на рочки судові,
І добра їх пожакував... А далі,
Як тигрус, кинувся уже на всіх:
Побив Семашків, Потія, Терлецьких
Під Пинським, бивсь в Копилові, під Слуцьком
І опинився в Могилеві... Звідти
Загрожував, що виб'є панство впень,
Зруйнує геть Варшаву й навіть Краків,
Не боячись ні короля, ні Бога...
Князь Радзивілл прогнав його звідтіль —
Погнав сюди, на лихо наше й згубу,
А сам вернувся до Литви. Щоправда,
Король наш найясніший вже послав
Одкликати з Семигороду військо
Кварцяне і коронного гетьмана
Жолкєвського, що незабаром стане
Моїм, вже третім, зятем... Ось-ось-ось
Прибути має з військом, та чи встигне?
Харциз уже націлився на Бар.
Коли зяті мої не оборонять
Від нього міста — край тоді всьому...

Входить Касильда. Пазина, почувши її ходу, випростовується на стільці й далі не зводить з неї очей.

Касильда
(почувши останні слова, підходить до пані Оборської й, ніжно обіймаючи її, притуляється личком до її обличчя).

Спокою, мамо-серденько, спокою!
Заступниця у нас Святая Діва:
Ми під її пречистим омофором,
І жадне лихо не спаде на нас.
(Сідає коло Оборської).

Оборська

Спасибі, серденько... але — вже впало!..
(В безсиллі спускає руки з шитвом).
Несила, ні... І руки — мов чужі,
А в голові — татарська веремія,
І тріщать від дум лихих, тривожних скроні
Ах, Наливайко той... ті гультяї!
Немає впину їм. Мов духи степу,
Злучившися в один нестримний буревій,
Вони метуть усе, що на путі
Своїй зустрінуть. Де пройшли вони —
Руїна там і чорнії пожари.

Челядки непомітно перезираються, посміхаючись.

Касильда
(в задумі).

Так, так... Страшне воно, те степове
Лицарство... подих степу той могутній...
І славен буде вічно той, хто спинить
І хто навік його розвіє...

Оборська (обурено).

Що?!
Чи не гультяйство степове зовеш
Лицарством ти,— оте ледаче бидло —
Броварників та винників дурних,
Що на здобичництво лихе, хижацьке
Зміняли тиху працю на панів,
Своїх добродіїв і милостивців?..
Чи орди будників страшні і чорні
В лицарство славне ти пошила, доню?

Касильда

Але ж там Наливайко Северин
І Лобода Грицько з січовиками,
А лицарів таких не густо, кажуть,
І в цілій Речі Посполитій навіть...

Оборська (сплеснувши руками).

О, Єзус-Маріє!.. Та звідкіля
Про це ти знаєш? Хто тобі сказав?

Касильда

О, мамочко, не треба хвилюватись,
Бо хто ж про це не відає?.. Вся челядь
У нас самих про це лише шепоче...

Челядки знову перезираються й ще нижче спускають голови над роботою.

Оборська (злякано).

О, Боже мій! Я так і прочувала...
(Схаменувшись).
Дівчата, геть ідіть... лишіть роботу:
Вже досить на сьогодні... Та глядіть —
Дурниць не переказуйте там всяких
Поміж собою й другими також!..

Дівчата лишають шитво, вклоняються й виходять.

Ох, небезпечна річ розмови ці
Й таємні шепоти поміж цим бидлом.
У мене вже і серце не на місці...
(Бере роботу).
Як тільки чутка піде десь про те
Страшке гультяйство степове,— дивись
І в дворищі вже іншим духом віє,
А хлопи кляті дивляться на тебе
Вовками з хмизу... Дяка Господеві,
Що хоч зятів потужних маю близько,
А то б не бачити ні послухання,
Ні жодного одбутку з харцизяк.
Самим до плуга стати довелось би
І попрощатися з усім навіки!
Забуть медову й іншую данину,
І поволовщину, й уходи рибні,
І покуховщину, й торгове мито,-
Та це ж і світові прийшов би край,
Коли б та пан гербований позбувся
Слухнянства хлопського!..
(До Касильди).

А ти — лицарство...
Харцизтво це, сваволя степова,
А Наливайко твій... та й Лобода
Здобичники і гайдабури — от що!

Касильда (посміхаючись).

Чому ж вони мої?

Оборська
А як же ні?
Адже ж твоє до них так лине серце —
До лицарів отих, степовиків...

Касильда (сміється).

Чому і ні? Всі кажуть: Наливайко —
Шляхетний красень, лицар і з гонором,
Ще молодий, високої освіти,
А брат його — духовником у князя
Острозького...

В дверях до покоїв стає непомітно фігура Ігнотуса й дослухається до розмови.

Оборська

Жартуєш, доню, ти,
Чи кажеш це поважно — я не знаю...
Але тобі тепер, як нареченій
Коронного гетьмана, не годиться
Такі думки в своїй голівці мати,
Тим паче ще й при людях говорити.

Касильда (переставши сміятись).

Даруй, мамунцю, я дурна, негарна...
Не мене іноді немов находить...
А що — сама того гаразд не знаю...
Тих розбишак ненавиджу всім серцем
За те, що віру католицьку нашу
Безбожно топчуть, слуг її святих,
Її святині топлять у крові
І димом геть пускають в небуття.
Ненавиджу я їх і проклинаю,
Але... позбутися не в силі чарів,
Які цей гомін степу навіває...
Не маю сил позбутися тривоги...

Оборська

Та що ж тут дивного, моя дитино,
В самої в мене серце не на місці...

Касильда
Не те, мамунцю, ні... Я не боюсь...
Страху не маю я... Моя тривога —
Це туга мов якась за тим, чого
Не маю я, а мають доста ті
Відважні демони степів безкраїх,
Той Наливайко-красень, Лобода...

Оборська

Не розумію я... Не хвора ти?..
Як очі й лиця в тебе запалали...

Пазина
(не зводячи з неї очей).

Вона, вона... Прокинувся в ній степ..

Касильда

Яка могутня й красна сила ця!
І вабить рівною із нею стати
І кинутись у бій... чи попліч з нею —
На всіх і все, чи вдарити на неї
І розтрощити впень, пустить за вітром
Або, як дикого коня, впіймати,
Приговтати й любенько осідлати...

Оборська

Лицарське діло, доню, це. А нам,
Жінкам, довліє їм допомогти
Молитвою пречистій Панні Діві.
Не зглянешся, як ось до нас прибуде
Гетьман коронний...

Ігнотус
(показує на освітлені далекою пожежею вікна,
чого присутні за розмовою досі не зауважили).

Кара Божа, кара!..

Всі злякано підводяться й дивляться в напрямку вікон.

Оборська (з жахом).

Спізнивсь гетьман... це ж місто Бар горить...
Зяті мої, зяті!..
(Закриває лице руками й падає в крісло).

Касильда
(стоїть, як зачарована, не зводячи очей з пожежі).

Краса... Огневий вітер із степів...

Пазина (тихо).

Так, доню,— вітер степовий гукає...

Касильда
(бистро обертається й пильно дивиться на неї).

Чи то мені почулося, Пазино?..

Пазина (отямившись).

Про що ти, ясна панно, я не знаю?..

Оборська

Що сталося із ними там?.. Чого
Ви мовчите усі?..

Касильда

О, мамо!
Ми ж певного нічого ще не знаєм...
(Нахиляється над нею й обіймає її).

Спокою, ненечко, спокою: Діва
Пречиста нам заступниця міцна.

Михаль (вбігає).

Ясновельможна пані, там вістовець
Примчав конем з-під Бару від панів
Лабендзів...

Оборська (схопившись).

Чом же ти його не пустиш?!

Михаль обертається й відчиняє вхідні двері, закликаючи кивом голови вістовця. В ту ж мить переступає поріг змучений, скривавлений, вістовець з перев'язаним чолом.

Ах, жах який!..
(Знову падає в крісло).
Що сталось там?..

Вістовець (вклонившись).

Мене послав вельможний пан Лабендзя
Переказать ясновельможній пані,
Що з Бару мусіли ми вийти геть
Під тиском Наливайка й Лободи
Й засіли в балці при Кривім Шляху:
Від перебіжчика довідавсь пан,
Що Наливайко й Лобода вночі
Хотять сюди навідатись з малим
Загоном, полишивши решту в Барі
З голотою мійською жакувати
Мійських багатирів. Вельможний пан

Благають всіх нічого не боятись,
Бо за короткий час обох гетьманів
Сюди на хутір приведуть в кайданах...
(Знесилений хитнувся. Михаль підтримує його).
Не можу більш... зійшов увесь я кров'ю...

Оборська

Михалю, одведи його, бідаху,
До челяді... допоможи йому...
Пазино, йди і ти туди: доглянь,
Щоб помочі дали!..

Михаль, вістовець і Пазина виходять.

Ох, чує серце,
Що не скінчиться це добром!..

Важко опускається в крісло. Касильда нервово ходить по покою,зупиняючись часом перед вікнами. Ігнотус нерухомо, з дерев'яним обличчям стоїть, спершись об одвірок і слідкуючи за нею очима.

Оборська (в розпуці).
Ах!..
Чого ж ви мовчите? . Касильдо, доню...
Пречесний отче...

Касильда (зупинившись).

Ах, що можу я?..

Оборська

Утіхи слово хоч єдине, доню!..

Касильда

Чим можу я — слаба, нікчемна панна —
Утішити когось в цей час страшний,
Коли єдина втіха тут — це меч?..
А чи ж рукам моїм слабим і ніжним
Держати меч важкий і битись ним,
Коли вправляли їх лише до голки,
А серце — до молитви і покори?..
Що ж можу я, тендітна панна?..

Ігнотус (суворо).

Все!

Оборська злякано, Касильда здивовано озирається на нього.

Коли святая віра і отчизна
В страшній, смертельній небезпеці,— хто
На чатах мусить стати в обороні? —
Без винятку — усі! Мужі — най здіймуть
Свій гострий меч і жертвують життя...

Касильда

Так, правда це... Але жінки, жінки?..

Ігнотус

Жінки на це страшнішу зброю мають!

Касильда (пристрасно).

Яку ж... яку?.

Ігнотус

Красу!

Касильда

Не розумію...

Ігнотус

Бо вже забули заповіт святий:
Забули подвиг красної Юдити,
Забули жертву мрійної Естирі,
Забули і лукавий чар Даліли!..
Для рідної отчизни і народу
Вони красу свою дали в офіру
Й боролись нею, як мужі мечем!

Оборська

Не розумію я, пречесний отче...
Невже Касильда мусіла б зріктись
Блискучого малженства і харцизам
Пренепорочную красу віддати
Та ще напередодні майже шлюбу?

Ігнотус

Чи не про те ж і я глаголю?..
Вже над безоднею отчизна й віра
Святая католицька — ви ж усі
Марноту маєте в своїх думках.

Оборська (обурено).

Яка ж марнота це, пречесний отче?..
Невже марнотою ти шлюб зовеш?..
Пробач мені, пречесний отче... я
Її виховувала не в черниці —
Нема до цього в неї покликання,
А затя кращого, як пан гетьман
Жолкєвський...

Ігнотус (палко).

Де ж він, де?.. Чому не йде
На ворогів з мечем своїм потужним?..
Чи певні ви, що він іще живий,
Що з турками в бою під Семиградом
Не ліг кістьми, як падають герої
Та вірнії сини отчизни й віри?

Оборська
(з ляку махає руками).

Най Бог боронить!.. Що це, отче, ти,
Заздалегідь життя, його ховаєш
І накликаєш долю нам страшну!..
(Простягає руки до Касильди).
Моя дитино бідна...

Касильда стоїть нерухомо, мов зачарована, й чекаюче дивиться на ченця.

Ігнотус (грізно).

Той не бідний,
Кому на долю випало отчизну
І віру врятувати в день страшний.
Це доля не страшна, як кажеш ти,
Бо там...
(Піднімає палець угору).
на небесах за подвиг цей
Вготовано небесну нагороду,
Що більша над усі земні безмірно,
А щастя райське те дає Господь
Лиш вибранцям своїм...

Касильда (в пориві).

Та як же, як
Великий подвиг цей вчинити маю?..

Оборська
(безпорадно опускає руки).

О, Діво пресвята! спаси й помилуй!..

Ігнотус

Їх два — як два люципери із пекла —
З'єднавшись в дику і потужну силу,
Із краю в край літають ураганом,
Під ноги топчуть віру і отчизну,
А дику чернь усюди піднімають

На вірних їм панів і короля.
Моя прекрасна доню, сам Господь,
Красу тобі осяйну дарувавши,
Обрав тебе сосудом грізним кари
За всі диявольські ті вчинки їх...
Спізнатися ти мусиш з кимсь із них —
Чи з Наливайком то, чи з Лободою —
І серце звіря підкорить красою:
Коли ти зачаруєш одного,
То другий з ревнощів уб'є другого,
І сила їх потужна розпадеться...

Оборська (спліскує руками).

О Господи!..

Касильда
(рухом руки зупиняє її обурення).

Готова, отче, я,
Але... гетьманові вже подала
Своє я слово...

Ігнотус (урочисто).

Власть мені надав
Святий отець на римському престолі
Ці присяги в'язати й розрішать...

Оборська (гнівно схопившись).

Цього не станеться ніколи, отче!..
Чому не інший хтось, але вона,

Моя Касильда дорога, в офіру
Якимсь дияволам...

Михаль (входить).

Вістовець там
До чесного отця аж із Варшави.

Оборська

Пусти сюди!..
Михаль виходить Вона сідає, вся в гніві

Ігнотус
(ледве втримує радість).

Якісь важливі вісті.
(Йде назустріч вістовцеві).

Дрига
(одягнений посполитим, входить із передпокою,
не зачиняючи за собою дверей, вклоняється й підходить
благословитись до Ігнотуса).

Най бендзе похвальони Єзус Кристус!

Всі

Амінь!

Ігнотус

Кажи, які там вісті маєш?

Дрига

За десять миль звідціль кварцяне військо...

Оборська

О, дяка Діві пресвятій — рятунок!

Дрига

Із паном Калиновським на чолі...

Оборська

Як з Калиновським?! А гетьман коронний Жолкєвський?..

Дрига

Під Семигородом ліг
В бою із турками...

Оборська

Свята Маріє!..
(Падає в крісло. Касильда нахиляється над нею).

Накрякав чорний крук...

Касильда

Спокою, мамо...

Дрига
(передає Ігнотусові папери).

Оце від кардинала із Варшави.

Ігнотус

Гаразд... Іди, чекай в передпокої.
Чого ж стоїш?

Дрига

Коли ввійшов на хутір,
То чув важку здалека тупотняву:
Боюсь, що наливайківці із Бару...

Оборська (схопившись).

О, ні, зяті мої кохані це
Вертаються, побивши харцизяк.
Лабендзі це...

Голос Наливайка (з передпокою);

"Стривай, стара, не квапся!"

В передпокої тупотнява й брязкіт зброї. Дрига, почувши Наливайків голос, непомітно зникає до покоїв.

Ігнотус

Вони... Це наливайківці із Бару...

Підходить до жінок, Оборська стоїть, як непритомна, втопивши безумний погляд до входу. Ігнотус шепоче щось на вухо Касильді. Вона киває головою й зводить очі горі, ніби зовучи на поміч силу небесну. Тим часом до покою входять по одному — Наливайко, Лобода, Орішевський, Мамай і Гуменицький.
Позад них, у дверях, скупилися дівчата-челядки з Михалем і П а з и н о ю попереду.

Наливайко
(вклонившись і знявши шлика).

Добривечір, ясновельможна пані!
Гостей ти, чую, ждала не таких,
Як ми, нетяги, а весільних. Бачу,
Що вже й попа до шлюбу поєднала...

Оборська
(ледве чутно з перестраху),

Ви ж хто?..

Наливайко

Ми від зятів твоїх тобі
Уклін низенький привезли...

Оборська (з жахом).

А де ж...
А де ж вони?..

Наливайко

Ох-ох, пречесна вдово!
Заснули сном спокійним у яру,
А вклала спати їх козацька шабля,
Покрила ліжником темненька нічка,
Козацькі сурми грали колискову
На вічний спокій лицарям Лабендзям...
Оборська безумно скрикує й падає, як мертва, на килим. Михаль і дівчата кидаються до неї, беруть на руки й виносять до покоїв, Касильда хотіла також кинутись, перестрашена за життя її, але Ігнотус, взявши за руку її, суворо й владно зупиняє, зробивши знак лишитись на місці. Пазина виступила наперед, але за челяддю не пішла, занепокоєна душевним станом Касильди.

Мамай

Чого вона?.. Немов і не пила,
А упилася...

Гуменицький (посміхнувшись).

Бесіда козацька
Жінкам п'янкіш була за оковиту.

Касильда
(опритомнівши, впадає в страшний гнів).

Ти — кат! ти — душогуб!..
(Стискає кулаки).

Наливайко
(любуючи з неї й посміхаючись, до Пазиш).

Яка!.. Орлиця!..
Не панна, а козак!..

Орішевський

Образа це,
Прекрасна панно... не для нас, але
Для лицарів хоробрих, для Лабендзів:
Лягли не від катівської руки,
А в чесному бою із козаком
Таким, як Наливайко Северин,
Це ж, панно, честь і неабияка:
За це історія прославить їх
І славу їм задзвонять кобзарі.

Під час цієї рацеї Ігнотус ізнову щось шепоче на вухо Касильді.
Касяльда (опанувавши себе).

Чого ж ви хочете?.. чого прийшли?..

Наливайко

Про твій ми шлюб прочули, ясна панно...
Летіли вихорем, щоб...

Касильда

Ви спізнились:
Коронного гетьмана вже нема
На світі — він поліг під Семиградом
В бою із турками.

Козаки здивовано перезираються, потім, ніби зрозумівши, в чім річ, посміхаються.

Наливайко
(вдаючи, що поняв віри, поважно).

Велика шкода,
Що прислужилися йому не ми.
Дозволь же, ясна панно, нам, нетягам,
Своє тобі принести спочуття
В сердечній втраті.
(Вклоняється).
Люди не лихі ми,
Хоч нас пани вельможнії не люблять,
І винагородити втрату цю
Вважатимем за честь.

Касильда

Не розумію,
Про що, гетьмане, кажеш ти...

Наливайко

Про те,
О, ясна панно, що нам жаль великий
Не помогти в твоїй тяжкій утраті:
На місце нареченого твого
Я стану залюбки, коли твоя
На теє буде ласка й згода, й шлюб
Відбудеться негайно, а тим паче,
Що в тебе й піп уже напоготові...

Мамай
(ошелешений несподіванкою, до Гуменицького).

Та він сказивсь, чи що?!

Гуменицький

Мовчи та диш!

Наливайко
(до Ігнотуса).

Унита ти?

Ігнотус

Я?.. Хм... так.

Наливайко

Ну, от і добре:
Із панною звінчаєш нас, а потім
Тебе за унію твою повісять
Мої нетяги.

Касильда
(затремтівши).

Жах який!..

Ігнотус (тихо їй).

Мужайся,-
Од слів до діла ще далеко.

Наливайко

Ну?..

Лобода (до Наливайка).

Сгривай-но, брате... Як казать по правді,
То панна ця мені також припала
До серця й до душі. Чому ж не я,
А ти із нею візьмеш шлюб?

Наливайко (сміється).

Хто?.. ти?!
В свічадо глянь, старий, на сивий волос.
Чи одружитись для других бажаєш?

Сміх.

Лобода (спалахнувши).

Чому ж старий?.. В чуприні сивий волос
Не ганьба козакові: сивина —
Це розуму ознака. Серця ж палу
Ніхто й ніде не міряв сивиною.
А опріч того ще — так хочу я,
Щоб панна красна ця була моєю!

Наливайко (спалахнувши).

Хотіти мало ще, гетьмане славний,
А треба взяти!
(Б'є рукою по шаблі).

Лобода (хапається за шаблю).

Треба, то й візьму,
Хоч би і через труп твій довелось
Переступити!..

Мамай (гнівно).

Сто чортів у пельку!
Цього ще не бувало, щоб за бабу
Гетьмани перегризлись!

Гуменицький

Гарне діло!
Кварцяне військо на карку, вони ж
За дівку панську б'ються...
Орішевський (виходить наперед).

Постривайте,
Мої панове, лицарі відважні!
На думку на мою, ця зрада зайва...

Мамай

Хе!.. Ще б пак!

Гуменицькк

Усьому козацтву сором!

Орішевський

Я розумію вас обох: блискуча
Краса ясної панни засліпила б
Усякого на вашім місці....

Мамай

Що?!

Орішевський
(махнувши на нього рукою).

Лиш не тебе, Мамаю, не тебе...
І всяк радий би невимовне був
Дружиною красу такую мати.
Але ж ви — лицарі, мої панове,
Й повинні знати добре, що в цім ділі
Належить першість ув обранні тій,
Чиє ви серце хочете скорити.
Тому най панна скаже нам сама,
На кого з вас впаде сердечний вибір.

Наливайко

Так, згода.

Лобода понуро мовчить.

Орішевський (до Касильди).

Слово ваше, ясна панно.

Касильда (погірдливо).

Ви що?.. Глузуєте?! Ви на торзі чи де?..
Щоб я, гербована шляхтянка...

Наливайко
(хапаючись за шаблю).

Як?!

Касильда

...Та віддалася за ворога отчизни
І віри католицької святої?..
Цього не буде!..

Наливайко (виймає шаблю).

Так?! То пропади ж...

Пазина висне йому на руці й разом з Орішевським здержує його.

Ігнотус (простягає руки).

Панове лицарі, спокою прошу.
(Одводить Касильду набік і щось шепоче їй).

Наливайко
(відступивши набік, ховає шаблю; до Пазини напівголосно).

Така вона у тебе?.. Католичка,
Та ще й запекла... Най же дідько лисий
Ожениться із ляшкою, не я...

Касильда
(ламле руки, благаюче).

Ах, не тепер!.. Нехай... Лиш не сьогодні...

Орішевський
(до гетьманів).
Оскільки зрозумів я, красна панна
Цілком не відкида освідчин ваших,
Хоробрі лицарі: вона лише
Вагається — й це зрозуміла річ,-
Кому із двох своє віддати серце,
І на роздумування просить часу.
Понеже так воно і мусить бути,
Я раю вам, хоробрії гетьмани,
Її вволити волю й дати їй...
Ну, скільки?.. Днів за три-чотири в нас
На черзі бій з кварцяним військом... Отже,
Даємо їй два дні. Чи згодні ви?
Позавтрьому, у цей приблизно час,
Ми і весілля одгуляєм тут:
Свої бояри в нас, свої й музики,
А шлюбну сальву битимуть гармати
Кварцяникам назустріч. Так чи ні?

Мамай

А щоб ти скис! Це вигадав на диво!

Гумеініцький

Такого ще весілля не бувало,
Відколи й світ стоїть!..

Наливайко (байдужо).

Як так, то й так.

Лобода (по задумі).

Дотепно вигадав... Най буде так...
Але щоб часом не втекла куниця
З цим чорним лисом.
(Киває на ченця).
Ти, Охріме-брате,
У панській дворищі цім розташуй
Свою козацьку сотню, й най пильнують,
Як ока власного. В одвіті — ти!..

Гуменицький

Гаразд, мій батьку, не втече!
Орішевський (до гетьманів).

Ну, що ж,-
Нам час назад, до Бару.
(До Касильди).
На добраніч,-
Даруйте нам турбацію цю, панно,
І най Морфей рожеві сни навіє
Тому, кого сполохали ми тяжко.

Всі вклоняються й виходять.

Мамай
(виходячи, чухає потилицю).

З женячкою розмордувало їх! —
А тут же оковитої й медів
І всякого добра...

Гуменицький
(сміючись, підштовхує його ліктем).

Ще маєм час...

Виходять. Пазина за ними. Касильда закриває очі, хитається й падає непритомно на руки ченця.

Ігнотус
(міцно тримає її, пригорнувши до грудей і втопивши
в неї жагучий погляд).

Яка краса!.. Німію перед нею.
І цю красу хотів Жолкєвський взяти?
Е, ні вона моя, і вирву я
Із пазурів самого чорта,
Не то, що у Жолкєвського...
А дурні Ці дикі в помочі мені до цього
Любенько стануть... Ти стомилась, пташко?
Поблідли лиця як... але уста
Немов благають поцілунку...
(Жагучо впивається їй в уста довгим поцілунком).

Дрига
(висовує голову з лівих дверей і лякливо озирає покій;
побачивши ченця з Касильдою на руках, лукаво посміхається).
Кхе!..
(Ховається за двері).

Ігнотус
(почувши кашель, здригається й озирається).

Хто тут?..
(Кладе Касильду на канапу. Входить Д р и г а).
Це ти?.. Гаразд... Іди, спочинь
З дороги: завтра знов потрібен будеш

(Кидає йому капшука з грішми).
А це візьми і — аніже нікому!

Дрига хапає гроші і, кланяючись та задкуючи, виходить геть.

ДІЯ ТРЕТЯ

Ясний весняний ранок. Наливайківський табір у степу. Ліворуч — великий, відкритий до глядачів, намет таборової канцелярії з столом посередині й скамницями довкола столу. На другім плані — наладовані військовою всячиною вози. В перспективі — місто Бар. Між возами вештається найрізноманітніший люд: шляхта, міщани, козаки, могильники, будники, броварі, кравці, шевці, ткачі кушніри тощо — всі, кому тісно було жити під паном або глитаєм-господарем. Під возами, в холодку й посеред сцени, сидять купками й пиячать ті, в кого ще не все пропито. Від гурту до гурту ходить козацька кабашниця. Хотина; за нею наймит возить барилко з оковитою й націджує кому скільки треба — чи то в пляшку, чи в тикві, чи в глечик, чи в боклажок. Хотина одбирає гроші чи застави за горілку.

Голос (із 1-ої групи).

Пху, чорт!.. Ізнов у тикві ані краплі!
А вже й заставити нема чого.
Хіба штани?.. Але ж самі дірки,-
Бо ті, що з пана здер, пропив ще вчора...

Сміх.

Голос (із 2-ої групи).

А ти вклонись Хотині й попрохай
Гарненько,— наборг дасть.

Хотина

А чорта з два!

Голос (із 1-ої групи).

Не дасть, ледащо!
(До своїх "горілчаних братів").
В кого з вас, брати,
Ще єсть одежа, чоботи — рятуй!

2-й голос (із тої ж групи).

Та де! не бачиш сам, що босі всі
І грішним тілом світять.

Голос (із 1-ої групи).

От напасть!
І на якого дідька нас гетьман
Із міста раптом вивів аж у степ?
Та в місті ж ще лишилося добра
Усякого, хоч греблі ним гати!

Голос (із 3-ої групи).

Хіба в міщан та у попів, а в панства
З маєтків їх лишились димарі
Та чорні слупи: маєш хіть — повисни
Хоч на найвищому!

Мамай

Коли гетьман
Із Бару вивів нас сюди, то певне
Не з розуму дурного. Чи забув ти,
Що завтра маємо вітати з честю
Кварцяників з Жолкєвським на чолі.
Чи ти б хотів, щоб в пастці нас застукав
Гетьман коронний...

Голос (із 1-ої групи).

От лиха година!
Розмордувало їх невчасно так...
А тут же саме випити охота!
Мамай

Стривай,— червоної нап'єшся завтра!

Голос (із 1-ої групи).

Хотино, гей! пащеко ти несита!
Повір у борг: чим хочеш присягаюсь,
Що завтра ввечері віддам в заставу
Штани з Жолкєвського самого!..Браття,
Вже наперед кажу: цур не ділитись!
Штани з коронного гетьмана я
Здеру, а іншим зась до них.

Голоси (регочучи).

— Бери,
Здоров! — Та не ускоч, гляди, в матню,
Бо з неї шлях один: до чорта в пекло!

Регіт.

Мамай (перехиляє боклажок),

Рятуйте!.. Пробі!..

Голоси (злякано)

Що таке, Мамзю?!

Мамай (піднімає боклага).

Ось гляньте — порожнісінький!.. А я ж
Іще й не похмелився...

Голоси

Застав штани!

Мамай

Не можу, братчики: небавом рада
Гетьманська, а ви ж знаєте, що й я
На ній болячка не з останніх, тож
Без них до радного не пустять кола...
(Б'є себе по лобі).
А гей ти, надовбню оден!.. А кобза!..
(Здіймає з плечей кобзу).
Хотино, гей! ану лиш націди
За кобзу в боклажок...

Голоси (обурено).

— Чи ти сказився?!
Чи вже останній розум свій пропив?..

— Нащо ж кому без кобзи здався ти?..
— А ми, нетяги, без Мамая?.. Тільки
І людського в нас, може, небораків,
Що пісня Мамаєва голосна!..
— Ану, кабашнице, несита пелько,
Налий йому!

Хотина

А хто платити буде?

Голоси

А щоб ти скисла, ненажеро клята!
— Скидаймось браття, в кого ще дзвенить
в кишені!..

Декотрі витягають гроші й платять Хотині.

Наймит
(бере боклажок; до Хотини).

Повен наливати?

Хотина (лічить гроші).

Повен.
Мамай

Ох, і спасибі ж вам, мої брати,
Що не дали живцем од спраги вмерти!
Як тільки бій скінчиться із ляхами,
Частую всіх на радощах, а поки —

(бере боклажок)
За вас за всіх і за козацьку славу!
(Перехиляє боклажок і п'є нахильці з нього).

Голоси

— Е, ні! до бою ще далеко, серце,-
А ти утни якоїсь нам на кобзі,
Врятованій із пазурів кабацьких!..
— Авжеж, авжеж! — А за тобою й ми!..

Мамай
(одірвавшись од боклажка).

Ффу!.. Мов на світ наново народився...
То тільки й плати, кажете, що пісня?
(Бере бандуру).
Ох, кобзонько моя співучеструнна!
Не раз нетягу рятувала ти
Від смутку клятого та від жури,-
Ой, врятувала ще раз ти від смерті,
Від наглої напасниці...
(Перебирає на струнах).
— Дзвони ж,
Гучніш дзвони препишну славу всім:
Степам безкраїм, вольній волі їхній
І славному козацтву-побратимству!..
(Б'є по струнах).
Ой із степу, степу широкого
Та не буйні вітри повівали,
Гей, повівали!

Хор

Розходилась-розгулялась бідная голота,
Бідная голота з батьком Наливаєм.

Мамай

Ой із-за лісу, лісу зеленого
Та не чорні хмари насували,
Гей, насували!

Хор

Насували-налітали славні козаченьки,
Славні козаченьки в гості до вельможних.

Мамай

Де ж те панство, панство гербоване,
Що з голоти гордо так сміялось,
Гей, так сміялось?

Хор

Положили-повкладали спати в чистім полі,
Спати в чистім полі, в полі на роздоллі!

Скінчивши пісню, Мамай знову перехиляє боклажок і п'є нахильці.

Голос Дриги
(з правого боку).

Ой гоп, рики-чики,
Куплю, мила, черевики!
А ти, любко, кохай,

А ти, серце, пригортай,
Та стривай —
Не тікай!
(Виходить на сцену, пританцьовуючи; він у підраній попівській рясі).
Я милую поцілую,
Ще дві парі подарую,-
А ти, любко, кохай,
А ти, серце, пригортай,
Та стривай —
Не тікай!

Вибухи гомеричного реготу. Дрига зупиняється й посоловілими очима оглядає пияків.

Голоси
— Оце дак піп! — Якої уджигнув!..
— Розбий, Мамаю, кобзу: не складеш
І ти дотепніш!..

Дрига (йде до гурту).

Братіки мої!
Мої возлюбленії чада й вівці!
Воістину сей день, єго же... той...
(Угледівши Мамая).
Мамаю!.. й ти між нами?..

Голоси

— Звідкіля?..
— Яким це вітром принесло тебе?..
— Де пропадав з самого Могилева?..

Дрига (похитуючись).

Вразі мої возсташа... Литвинам
У руці впав бих... Мало не повис був
На древі, та Господняя десниця,
Як древле Ілію, на колесниці
Огневій восхитила мя з їх рук
І аж до вас, о чада, принесла...

Регіт.

Голоси

— А де ж вона? — Продав десь, певне, й коні
— І колесницю тую, та й напився!

Дрига

Воістину... Великая спокуса.-
Не воздержахся аз... продав... єй-єй...
Ось і дінари

(Виймає жменю грошей).

Голоси

— Ого-го!..-Частуй же,
Велебний отче, всіх! — А то у нас
Ні колесниць, ні коней...— Вже й хламиди
Хотині всі давно позаставляли!..

Дрига (до Хотини).

А де ж спокусниця?.. Ти тут?.. Бери!
(Дає їй гроші).
На всі усім!..

До наймита підходять хто з чим, дістають горілку, й пиятика точиться далі.

Аз немощен і слаб...
Спочину, як Господь у семий день...
(Похитуючись, ніби ненароком точиться до намету і вкладається під ним на землі).

Мамай

Хоч і проноза клятий піп, а добрий,-
Тож за здоров'я чесного отця!..

Хотина (дивиться вправо).

Либонь, гетьман із старшиною йдуть?..
(До наймита).
Агов! ходімо звідціля!
(Зникають з наймитом ліворуч).

Голоси

— Гетьман!..
То що? Нехай... ми всі гетьмани тут!..
— Гетьман твій змовився з панами й нас
Із Бару вивів аж у степ...

Мамай (грізно).

Ану,
Занишкни, дурноверхий!.. Чи тебе
Питати мав?

Голос

Не вадило б і в нас
Позичить розуму для справ таких!

Мамай

Та де ж він в тебе? Ти ж давно його
Кабашниці заставив за горілку,
А решткн в оковитій утопив.
Отож мовчи та диш!..

Голоси

Авжеж, мовчи,
Бо в Северина шабля гостра, ти ж
Дрючка не маєш навіть — все пропив!..
— Та ось і він...

З правого боку виходять Наливайко, Орішевський, Кремпський і Мазепа.

— Здоров будь, наш гетьмане! —
— Живе най Наливайко! — Віват! віват!..

Наливайко

Спасибі вам, мої нетяги любі!..
Гай-гай! то ви й не висихали, бачу,
А нині ж рада військова,— забули?

Голоси

— Та де забули пак! Чекаєм ради...
— П'ємо ж, щоб вивітрити хміль вчорашній
І свіжу голову на раді мати

Сміх.

Наливайко

Гаразд! та пийте й далі, скільки влізе,
А ніч — на сон, щоб свіжі і бадьорі
Були на ранок. Не ячіте лиш,
Щоб раді старшини не перешкодить.
Мамаю, й ти гуляєш, любий друже?
Мамай

Козак-душа, гетьмане славний, щира:
Коли не п'є, то воші б'є, а все
Про діло про лицарське добре дбає.

Наливайко (сміється).

В гуморі, бачу, добрім ти, то ж зовсім
Ще глузду в оковитій не втопив,
Тому бери свою ти златострунну
Й на раду з нами до намету.

Мамай (чухає потилицю).

Зараз...
Допити тра.
(Допиває з боклажка).

Наливайко
(побачивши заснулого попа).

А це... чиї це мощі?

Голоси (регочучи).

— То піп, гетьмане, Дрига упокоївсь!..

Наливайко

Таж ми його, либонь, десь загубили —
Під Могилевим ще, чи що?

Голоси

— Прибув,
Він каже, на вогнистій колесниці,
Як Ілія на небо!..

Орішевський (сміється).

Так?.. А впав,
Як та його хламида, і лежить.

Наливайко
Най спочиває з праведними. Прошу!..

Старшина йде до намету. Мамай бере кобзу й теж за ними. В наметі сідають колом столу.

Голоси (притишено).

— Ходімо, браття, геть ізвідціля,
А то котрийсь не вдержиться й почне
Тут зіпати із перепою.— Гайда!..

Сцена на другому плані хутко пустіє. Дрига, помітивши це, підводить голову, озирається й починає підслухувати те, що говориться в наметі.

Наливайко

Мене дивує те, що досі ще
На раду не прибув гетьман Грицько.
А час би вже й почати, поки ще
Мої нетяги не перепились,
Бо з п'яними яка вже рада!

Кремпський

Шкоди
Великої не буде з того справі,
Якщо обійдеться й без них: твоє,
Гетьмане, слово перше в справі цій,
А чернь і старшина повинні слухать.

Мазепа

Полковник я і карність військову
Над всякі ради ставлю: наказав —

І всякий писка затули, хоч як
Не до вподоби той наказ.

Кремпський

Авжеж!
Їй що, голоті тій? Аби принада
Була, то битимуться, як леви:
Не раз, не двічі довели вже це.
Принади ж тої — золота, срібла,
Саєтів, сукон, зброї, коней тощо
У табори в Жолковського задосить,-
Не менш, як в тих, яких під Луцьком ми
Так потовкли і табор зжакували.

Наливайко

Це так... Але... не все в принаді тій...
Є щось іще, мої братії... Воно
Найледачішого з голоти тої
Із гайдабури в лицаря оберне,
Як обернуло нас уже давно
У месники, а потім, по звитязі,
Оберне в будівничі і творці.
Це та святая зненависть до пана
Й палка любов до волі степової
І до козацької людської правди.

Орішевський
(здивовано-врадувано).

Що чую я?.. О, жити варто ще,
Коли такі думки почути можна

Та ще й із наміром твердим у чин
Їх обернути.

Наливайко (сміється).

Побратиме мій,
Твої поради не пішли на вітер,
Хоч вітром звався я. Твою науку,
Її незмірну глибину збагнув я
І ввесь у ній поринув щирим серцем.

Кремпський

Чому не зрадиш нам, іетьмане славний,
Своєї тайни?.. З тобою попліч
Відколи вже ми ходимо в боях,
Гадаючи, що лиш лицарську справу
Сумлінно чинимо по змозі всяк.
Та бачу я, що в голові твоїй
Якась висока дума зріє.

Наливайко (занепокоєно).
Так...
Скажу я все... скажу на раді всім,
Щоб дух голоти буйно розпалити,
Щоб та козацька правда степова,
Що жевріє в душі десь непомітно,
Пожежею страшною спалахнула
І ворога змела...
(Виходить із намету й роззирається на всі боки. Дрига вдає, що спить).
Але чому
Нема і досі Лободи?.. Мене
Вже непокоїть це...

Мамай

Це справді той...
А чи не баба замішалась тут
В козацьку справу?.. Недарма ж було
Розмордувало вас тоді з цією
Панянкою... Ну, десь ото й пасе
Грицько, щоб ти, гетьмане, не одбив...

Наливайко

Та най бере її собі з гуздром,-
Не до панянок нам...

Мамай

Чому ж тоді
За шаблю ви хапалися, її
Не поділивший?

Наливайко (сміється)

Гарна ж збіса дівка,
Хоч хто запалиться... Лицарський жарт.

Мамай

Тобі, бач, жарт, гетьман же запорозький
Не в жарт розласився...

Мазепа

Непевне, щось
І справді... А проте в січовиків
Правдива карність не в пошані здавна.

Кремпський

О, прийде ще: занадто вже багатий
Той табор у коронного гетьмана,
Щоб січовик одмовився нагоди
Його пожакувати.

Наливайко

Правда це,
Але час раду починати вже:
Ще маємо багацько справ без неї.

Орішевський

То й починай,— тим часом він над'їде.

Наливайко

Мамаю, друже, йди й звели сурмити
До ради військової.

Мамай виходить і зникає за наметом.

Сподіваюсь,
Що ви готові всі до неї?

Мазепа

Так,
Свій полк привів сюди я до схід сонця.
Боюся лиш, щоб козаки мої
Та не впились з голотою твоєю.

Орішевський (сміється).

Козак не віл: не вип'є більш відра.

Кремпський

Й моя десь шляхта голопуза тут.
Вона б і випила, та катма за що,
А кунтушів з гонору не проп'є.

За сценою голосний звук сурми. Поволі сцена залюднюється. Старшина сидить поки що в наметі, перекидаючись тихими увагами.

Мамай (вертається).

Гей, попе! час вставати: службу Божу
Проспиш, ледащо!..

В натовпі регіт і кпини.

Голос I

Най! Хто, кажуть, спить,
Той не грішить.

Голос II

А примостивсь вигідно
У холодку!

Голос III

Це Дрига?! Де він взявся?

Голос I

На колесниці вогняній, казав,
Прибув з-під Могилева...

Дрига
(вдає, що прокинувся, позіхає, протирає очі,
потім озирається).

Де ж це я?..
Невже із вами, братіки мої?
(Підводиться).

З намету виходять Наливайко, Орішевський, Кремпський, Мазепа.

Вигуки
— Гей, віват! віват! віват! — Най живе
Гетьман наш Наливайко Северин!
— Най живе здорова старшина!..

Мамай
(викочує барило з-за намету й ставить його перед Наливайком).

Ставай сюди: тебе видніше буде!

Наливайко (стає на барило).

Мої брати! мої нетяги любі
І ви, шляхетство чесне й козаки!
До вас моє недовге щире слово...
Отверзти прошу вас серця і душі
Йому назустріч, зважити його
Холодним розумом нелицемірно
І, якщо мудрим здасться вам,
То приязно приняти до викону...

Вигуки

— Кажи! — Ми слухаєм тебе, гетьмане!..

Наливайко

Спасибі, браття, вам!..
(По хвилевій надумі).
Назавтра бій!
Страшний, останній бій з кварцяним військом
Самого короля... Щаслива доля —
Я певний в тім — пошле звитягу нам,
Бо вся душа, все серце наше в тім,
Щоб ворога перемогти лихого.
Або на полі смерті полягти...

Всі

— Веди, гетьмане наш!..— Веди у бій!..
— Ксьондзам, панам магнатам смерть
проклятим!

Наливайко
(простягає руку — все стихає).
Так, друзі, так,— ксьондзам, магнатам смерть!

А нам — звитяга. А чому? — Тому,
Що позад нас нема нічого — пустка:
Нічого ми не стратим, наложивши
Своєю головою у бою,
А перемігши — завоюєм все
І над усім свою поставим правду,
Обідрану магнатами лихими
І споневірену ксьондзом лукавим,
Що носить хрест на грудях, а в душі
Страшну, диявольську плекає думку...

Вигуки

— На палі їх, скажених!..— Смерть їм, смерть!

Наливайко

Та сильна ще козацька наша правда,
Та правда, що плекалася степами
Й буйновітром на ворога літала,-
Жива вона і житиме вовіки!.
(До старшини).
Хотіли знати ви, мої брати,
Той таємничий скарб душі моєї,
Високу думу ту, що міць страшну
Влила мені у груди й запалила
До боротьби. Її одкрию вам,
її одкрию тут усім братам,
Бо лиш про них плекав її таємно.
(До всіх).
Назавтра бій, страшний, останній бій...
Впадем могутніми орлами степу
Ми на потугу тую королівську
І знищимо упень,— це зважив я
І певен перемоги... Останній бій...

Напишем ми угоду з королем
На віки вічнії мечем козацьким,
І волі вольної нова зоря
Велично, пишно зійде над степами
Й покличе всіх до творчого життя
Так, так, голото бідная моя! —
Творити будем ми своє життя,
В підвалину поставим нашу правду,
І запишає рідная земля —
Від Прип'яті і аж до Криму вольна —
Веселими містами, хуторами
І селами — без хлопа і магната,
Де всі за одного й один за всіх,
А разом — вольний і міцний народ!
Ви чуєте, брати? — не гайдабури,
Здобичники, голота, а — народ,
Що ходить не у панському ярмі,
А сам свою величну долю творить
І одсіч дать здолає хижакам,
Котрі схотять його в лабети взяти.
Скажіть же ви мені, мої брати,-
Скажіть сердечно, щиро, без лукавства:
Хіба не варт за це й умерти,
Щоб кров'ю то скроплена велична дума
Зросла хижацтву лютому на страх,
А з бидла панського, з рабів нікчемних,
То цебто з нас, створила на степах
Великий, сильний, радісний народ,
Що створить сам свою велику долю?..

Всі

— Веди нас всіх до перемоги! — Віват!..
— Поляжем всі або здобудем волю!.

Орішевський (втирає сльози).

Я знав... я знав... Не марне сподівавсь...

Мазепа (розчулено).

Мої орли тобі до послуг, брате:
Будь певен,— жоден з них в бою не схибить.

Кремпський

То це твоя таємна дума, брате?..
Я в захваті!
(Б'є шапкою об землю).
Най чорт поб'є нас всіх,
Коли з моєї шляхти хоч один
Свою поверне ворогові спину!

Мамай (чухає потилицю).
Ех-ех, гетьмане! перелив я трохи,
А то на радощах хіба таку
Тобі на славу склав би пісню... Ех!..

Наливайко (розпромінений).

Спасибі, браття, вам за щире слово!..
Але...
(Озирається довкола, промінь щастя на виду
обертається в хмарку тривоги).

...де Лобода? де запорожці?..

Всі тепер тільки звертають увагу на відсутність запорозького гетьмана й січовиків. Глухий гомін здивування та обурення.

Це хто там? Пропустіть сюди старого!...

Крізь натовп з правого боку продирається Михаль.

Михаль
(ледве дихаючи, стає перед Наливайком).

До тебе я, гетьмане...

Наливайко (нахмурившись).

Хто єси?..
Десь бачив ніби я тебе, старий...

Михаль

Так, так... мене ти бачив позавчора
В Шершнях... Дворецький я в панів Оборських...
Ох-ох... старий вже дуже став і ледве
Сюди дошкандибав...

Наливайко

Що сталось там?
Кажи хутчій!..
Михаль

Усі порозбігались...
Вся челядь...
Наливайко

Як?! А де ж січовики?..

Михаль

Опівночі приїхав Лобода...
Ксьондза, Пазину й панночку Касильду
Звелів посадовити на вози...
Ввесь дім і двір пожакував... мене ж
Замкнув із панією у покої...
Вона нездужала... вже вмерла з ляку...
Самі ж десь зникли уночі... Насилу
З покою видряпавсь вікном до ранку
Й оце прибіг, щоб сповістить тебе,
Гетьмане...

Наливайко (грізно).

Та куди ж вони, куди?!

Михаль

Січовики казали поміж себе,
Що звелено на Брацлав путь держати...

Наливайко (як безумний).

А як же ж бій?.. Без нього ж все загине...
Де ж правда?.. Присягався ж він... Чи це
І є та правда січова, що все
Лиш сіяла між нас розбрат і зраду
З давніх-давен?.. Раби... раби, раби...

(Падає непритомний на руки старшині).

ДІЯ ЧЕТВЕРТА У замку в Білій Церкві. Просто — вхідні двері, праворуч — до інших покоїв, ліворуч — два вікна. Посередині — великий довгий стіл. В простінку, між вікнами, — налой з розп'яттям.

Касильда
(що клячила перед розп'яттям у молитві, підводиться).

Немов тягар з натружених рамен,
Печаль тяжку зняла Святая Діва
З душі знебулої... А чи надовго ж?

Ігнотус
(стоїть збоку; ввесь час, поки вона молилася, дивився він на неї жадібними очима; коли ж вона підвелась і звернулася до нього, зір його потух і обличчя закам'яніло).

Із всіх дівчат, що земський рай скрашають,
Господь обрав тебе, прекрасна доню,
Щоб гідрі навісній нести загибель...

Касильда (ламле руки).

Ах, падоньку!.. і знову ти про це,
Пречесний отче...

Ігнотус (твердо)

Так, і паки, й паки!

Касильда

Не можу ж я,— ти зрозумій мене! —
Не можу я віддати на поталу
Себе якійсь потворі дикій, п'яній...

Ігнотус

Офіри цеї в тебе вимагають
Святая церква і Річ Посполита.

Каспльда

А серце!.. Ах, я не люблю його...
Огидний він мені... Це ж мука, мука...
Ігнотус

Щоб визволити рід людський,
Христос Прийняв страшні терпіння на хресті...
(Показує рукою на розп'яття).
Чи хто із нас достойніший за нього?..

Касильда
(в розпуці падає перед ним навколішки).

О, змилосердься!.. Я ж люблю другого...
І ніч, і день — чи сплю я, чи не сплю —
Той образ лицаря перед очима...
Йому лиш одному себе віддам
Навіки я...

Ігнотус (грізно).

Жолкєвському?.. Марнота!..

Касильда

Нема ж його?..

Ігнотус

Кому ж, як не йому?!

Касильда

Тобі признаюсь я, о чесний отче...
Тобі спокутую свій гріх тяжкий...

Ігнотус
(впивається в неї палаючими очима).

Кажи ж, кажи хутчій...

Касильда

Єдиний раз
З'явився він тоді... із цим... в Шершнях,
Як Божий грім... Мов тая блискавиця,
Красою очі засліпив мої
І нею серце підкорив дівоче,
Що ще кохання грішного не знало...
Ах, гріх який!.. Даруй мені, даруй
Цей гріх, пречесний отче...

Ігнотус
(ледве втримуючи, радість).

Наливайко?!

Касильда

(спустивши голову й закривши обличчя руками, тихо).

Так, він... Краси такої ще не бачив
Ніколи світ,— чи ж дивно, що слабе
Дівоче серце вразила вона
Й його і думи всі гріхом повила?..

Ігнотус (підводить її).

Устань!.. Воістину це Божий перст.
Там, де краса любов собою творить,
Гріха нема, моя прекрасна доню.
Мені оцим признанням ти своїм
Надіями новими окрилила
Зневірену уже тобою душу...

Касильда (радісно).

То це не гріх?..

Ігнотус

Кажу ж: там, де любов,
Нема гріха... Про щастя про твоє
Із тим, кого ти любиш, я подбаю.

Касильда

Невже його побачу знов я?

Ігнотус

Не тільки це... Він буде твій.

Кастильда

О, щастя!
(Припадає устами до його руки. Він цілує її в голову).

Пазина
(входить і з підозрінням давиться на них).

Прибув там той, що до Шершнів колись
З вістями од коронного гетьмана
Вночі приїхав був. Пустить чи ні?
В передпокої жде він...

Ігнотус

Постривай!..
Ти панну до покою одведи,
А я з ним сам...

Пазина й Касильда виходять дверима праворуч. Ігнотус бистро йде до вхідних дверей і відчиняє їх, пропускаючи
до покою Дригу.

Це ти?! Звідкіль узявсь
І де так довго пробував, ледащо?..
Ти був в Шершнях?

Дрига

Так, чесний отче, був.

Ігнотус

Кажи, що сталось там по нас.

Дрига

Стара,
Як тільки вирушили ви, померла,
А слуги всі розбіглись, хто куди...

Ігнотус
(молитовно складає руки й зводить очі горі).

Най в царство прийме Бог її своє!..
Тепера менше перешкод... А ти
Про це нікому аніже!.. Коли
Тебе спитає ненароком панна,
Кажи, що все гаразд... стара здорова...

Дрига
Гаразд, скажу...

Ігнотус

А Наливайко де?

Дрига

Дізнавшися, що зрадив Лобода,
Він вельми лютував і наздогін
За ним з усім пустився військом,
З кварцяниками бою не прийнявши.
Пожакувавши Брацлав по дорозі,

Сюди, у Білу Церкву справив він
Свою потугу. Мусить бути близько.

Ігнотус (потираючи руки).

Так, так... Усе гаразд іде... Нехай
Вовків цих двоє степових один
Одному поперегризають горла,
А тічки їх розпудить по степах
Гетьман коронний... хе-хе-хе!.. Про це
Подбаю я... О, так,— я вже подбаю,
Й побачимо, зухвалий Наливаю,
Хто скорше з нас повисне на гілляці,
Котру мені ти призначав в Шершнях!..
В коронного ти був?

Дрига

Аякже,— був...
Про все йому докладно розповів...
Розгнівавсь вельми він...

Ігнотус (сміється).

Розгнівавсь?.. Ще б пак!
Такая пташка пурхнула з-під носа
В Жолкєвського самого, ха-ха-ха!..
Дрига

Не гаючися, він з кварцяним військом
Пустивсь за Наливайком наздогін,
Але... гетьман козацький, мов той вітер,
І не важким кварцяникам догнати
Його у чистім полі, і коли б

Йому не трапивсь по дорозі Брацлав,
То й я сюди не встиг би із звістками.
Ось від Жолкєвського листа привіз
Тобі, пречесний отче.
(Виймає з-за пазухи листа).

Ігнотус
(дослухаючись до гомону в передпокої, бере листа).

Йдуть сюди...
Ходімо звідсіля: в своїм покої
Я дам доручення нові...
Зникають дверима праворуч.
З передпокою по хвилі входять
Лобода й Гуменицький. Лобода напідпитку.

Лобода
(зупинившись біля порога, важко зітхає й озирається по покою: не помітивши нікого, скаженіє).

Нема
Нікого знов!..
(Підходить до столу й важко сідає. Раптом — б'є кулаком по столі й гукає).
Агей!, чи є хто там?..
Як тільки я сюди в покій — всі врозтіч...
(Зриває з голови шлика й кидає ним об підлогу).
А сто дияволів!.. Та хто я їм?
Чума? Червивий пес?! Охріме! чуєш?-
Чи вже не запорозький я гетьман?..

Гуменицький
(поштиво стоїть біля порога, тримаючи
в руках шлика).

Хто сміє навіть думати таке?!

Лобода

Хто сміє?.. Та вони ж... Той ксьондз дурний
І тая панна...

Входить Пазина.

Де вона? Ти чуєш?!

Пазина

Про неї ти, гетьмане?.. Спочиває
Вона. Ввесь час молилася й стомилась.
Розгнівалась, твій крик почувши...

Лобода (тихше).

Справді?.
Ну, от... Вони цураються мене,
А я ще й винен...
(Схиляє голову).
Спочиває, кажеш?..
Ну, що ж чинити?.. Най... Сідай, Охріме.
А ти чогось нам випить принеси...

Пазина виходить вхідними дверима.

Гуменицький (сідає край столу).

Дивлюсь на тебе я, гетьмане славний,
І жаль гіркий козацьке серце тисне:

Назустріч їм всім серцем линеш ти,
Вони ж тебе у вічі зневажають

Лобода (похиливши голову).

Так, так... всім серцем, друже... А вони?

Гуменицький

Чи варто ж нам було заради цього
З гетьманом Северином розійтись,
Наразивши його на небезпеку?

Лобода

Ах, не нагадуй!..
Гуменицький

Між січовиками
Відтоді ремство не вгаває вже:
На тебе, мій гетьмане, нарікають,
Що товариство зрадив ти ганебно,
Не по-лицарському, заради баби
І добрами кварцяників не дав
Козацтву поділитися по бою...

Лобода

Мовчи, мовчи! Направлю разом все,
Нехай лиш прийде Наливайко... Де він?
Не чув нічого ти?

Гуменицький

Чому не чув?..
Жолкєвський Бар зайняв, а Наливайко
З Мазепю і Кремпським порядкують
Уже у Брацлаві: з кварцяним військом
Він бою не прийняв тоді без нас...

Пазина вносить великий дзбан меду й ставить на стіл; із креденця дістає кухлі.

Пазина (наливаючи).

Не знаєте, де Северин?

Лобода

Тобі
Навіщо знати це?

Пазина

Навіщо, кажеш?..
На те...
(Озирнувшись і знизивши голос).
...що до ксьондза прибув допіру
Його вістовець, шпиг... Іще в Шершнях
Я бачила його. Тоді навмисне
Про смерть Жолкєвського в Семигороді
Приніс він вісті, а Жолкєвський той
Живісінький... Ніяк я не збагну,
Що витіває з ним наш ксьондз понурий.
На Северина щось, мені здається...

Лобода (п'є).

А хоч би й так — тобі до того що?

Пазина (блиснувши очима).

Мені?.. А те, що і тобі, гетьмане!

Лобода (наливає).

Ти це до чого?

Пазина

А до того я,
Що як загине Наливайко, й вам
Тоді кінець.

Лобода (регоче).

Оце дак утяла!..
Чому ж, чому?

Пазина (піднесено).

Тому, що в Наливайка
На плечах голова, а в голові тій
Велика дума зріє...

Лобода

Хо-хо-хо!..
А в нас?..

Пазина

А в вас усюди безголов'я.
На себе глянь, гетьмане: хто єси?
Які посіли голову твою думки?
В той час, як ти лише про дівку дбаєш,
Душа десь Наливайкова горить
В огні розпуки, що не довелось
Через твоє свавільство й наглу зраду
Святого діла доконать...

Лобода

А ти
Звідкіль це знаєш?.

Пазина

У своїх спитай
Січовиків, коли не тямиш сам
За дівкою в зальотах та...

Лобода (б'є кулаком по столу).

Мовчи!..
Гетьман твій Наливайко хто? — Щеня!
Гетьманом хто його зробив? — Голота —
Обідрана, нікчемна та свавільна!..
Гетьман правдивий — я! І сам король,
Наш найясніший пан, моє обрання
Рукою власною ствердив в Варшаві,
Тому й з потугою його не буду
Я битися...

Пазина

Та ж досі бився й ти?

Лобода

Бо сам собі я пан: захочу — б'юсь,
А ні — то ні. Чи, може, Наливайко
Мені розказувати буде? Дзуськи!
Не дамсь я верховодити нікому!..
"Велика дума зріє"... Зрою добре,
Яка то дума зріє! Хоче він,
Побивши Польщу і її панів,
Владарем дужим сісти нам на шию
Аж від Литви і по Дніпро та море...
Нема дурних!..
(П'є).

Пазина

Що ваша шия варт,
Коли народ увесь шукає долі
І панської кайдани розриває!

Лобода

Народ?.. Ця чернь свавільна і дурна?..
Ніколи ще такого не бувало,
Щоб чернь сама свою творила долю...

Пазина

Як не було, то буде

Лобода

Чи не він,
Твій Наливайко, допоможе їй?

Пазина

А певне, що не ти!

Лобода
(б'є кулаком по столу).

Якого ж дідька
Від мене хоче він?

Пазина

Якого дідька?..
Того, що й від усіх, хто не з панами
Гнобить народ, а чесно б'ється з ними
За щасну долю черні тої...

Лобода
(саркастично сміється).

Знаю,
Голубко, добре я, за що він б'ється,
Твій Северин! За владу б'ється він,
За кралю ту, що видер я у нього
З-під носа... щоб, побравшися із нею,
Зробитися гетьманом на всю губу!..
Але не буде так! —Ти чуєш, бабо?
З твоєю панною візьму шлюб я...
В цю ж мить, хоча для цього довелось би
Її зв'язати!.. Де той піп?.. Давай
Його сюди!..

Козак-вістовець (входить).

Добривечір!..

Гуменицький

Чого
Тобі?.. Чи сталось що?

Козак-вістовець

Під Білу Церкву
З потугою своєю Наливайко
Прибув допіру...

Гуменицький (схопившись).

Що?! Ти бачив сам?

Козак-вістовець

Так, сам я бачив. Там йому назустріч
Сливе уся залога наша вийшла:
Братаються, цілуються, вітають...

Гуменицький (до Лободи).

Казав же я...

Лобода (похмуро).

Куди ж вони простують —
У Білу Церкву? в місто?..

Козак-вістовець

Ні, вони
Великим табором розташувались
В урочищі, що зветься Гострий Камень.

Лобода
Скачи туди, Охріме. і дізнайся
Про все, що треба,— розумієш?.. Миттю!

Гуменицький і козак вийшли.

Пазина (радісно).

Із степу вітер знов, і не тобі
Змагатись з ним, гетьмане запорозький!

Лобода
(прибитий несподіванкою).

Мовчи, стара!.. Поклич попа сюди,
А панну приготуй до шлюбу...

Пазина

Що?!
Чи часу іншого тобі на це
Не буде вже?..

Лобода
(оскаженіло стукає кулаком об стіл).

Роби, що я сказав!..
Патякаєш...

Пазина виходить.

Ігнотус (входить по хвилі).

До послуг я, гетьмане.

Лобода

Це ти?.. Гаразд... Звінчаєш зараз нас
Із панною Касильдою.

Ігнотус (здивований)
Вона
Вже згоду подала?

Лобода (схопившись).

Начхать хотів
На вашу згоду я! І ти й вона —
Мої ви бранці: схочу — шлюб візьму
Із нею, схочу — вас обох повісять!...
Чи ти гадав, лукавий єзуїто,
Що для Жолкєвського її плекаю?..

Ігнотус

Оскільки знаю я і чув од неї
Вона Жолкєвського не любить...

Лобода

Так?..
Тим ліпше... Що ж тоді на перешкоді?

Ігнотус
(ледве втримуючи ненависть і злобу).

Боюсь гетьмане, я, що Наливайко
Красою серце підкорив її...

Лобода (хитнувшись).

Що?.. що?!

Ігнотус

А втім — спитай її саму.

Касильда
(входить; за нею Пазина).

Прийшла тобі сказати я, гетьмане,
Що марні заходи твої про шлюб:
Його не буде...

Лобода (тупнувши ногою).

Буде!!

Касильда

Ні, не буде!
Ще не родився на світ той піп дурний,
Що нас вінчати мав би із тобою...

Лобода

А з ким же? з ким?.. З гетьманом Наливайком?

Касильда

О, так! Коли б він тільки захотів,
За ним піду хоч в пекло я.

Пазина (вражена, набік).

Що чую?!
О, дякую тобі, Всесильний...

Лобода
(ледве втримуючи себе)

Так?
Це новина!.. Не так давно щось інше
Із уст твоїх я чув, коли в Шершнях
Обом ти гарбуза нам піднесла

Касильда

Дурна була... не знала ще його,
Лиш бачила його блискучу вроду.

Лобода

Коли ж це розуму набралась ти
Й від кого? Ти не бачила ж його
Відтоді?

Касильда

О, красу такую досить
Єдиний раз узріти, щоб навіки
Дівочим серцем їй заприсягти.

Лобода (до Ігнотуса).

Ти чуєш, попе?
Ігнотус

Чую.

Лобода (злобно-іронічно).

І що ж на це?

Ігнотус
(складає руки, як до молитви, й здіймає очі горі).

Його свята на теє воля...

Лобода (оскаженіло).

Що?!
Моя тут воля — чуєш? — не його!..
Тому негайно приготуйсь до шлюбу,-
А теревені правити мені
Уже насточортіло з вами!.. Чув?

Касильда (погірдливо).

Ще не родився той, хто силоміць
Мене до шлюбу...

Лобода
(хапається за шаблю, несамовито).

Що?! То краще вмри!

Кидається до Касильди. Пазина з криком стає йому на дорозі.

Пазина

Сказився ти?! Очуняйсь, навіжений!
Проспися перше...

Лобода (грізно).

Бабо, одійди!!

Вхідними дверима входять Наливайко, Мамай і Орішевський.
Мамай
(угледівши сцену, регоче).

Ось гляньте: він з бабами тут воює!
А ми гадали — без роботи десь
Марнує час гетьман наш запорозький...

Касильда
(горнеться злякано до Пазини).

Це він... це Наливайко!..

Лобода

(відразу остовпів од несподіванки; отямившись, кидається на Мамая з шаблею).

Смієш ти,
Козацький ледарю!

Мамай

(регочучи, обороняється бандурою).

Тю-тю на тебе!
Ти не сказився часом, Грицьку?..

Наливайко(стає між ними).

Стій!
Не битися з тобою ми прийшли
Мій брате...

Лобода

(отямившись, ховає шаблю в піхви й
відходить до столу).

Дідько брат тобі, не я!..

Наливайко

Пройшла на тебе злість у наших душах,
І ми, як і колись, до тебе, Грицьку,
Приходимо з любов'ю, як до брата
Й товариша в боях...

Лобода понуро мовчить, одвернувшись.

Забули ми
Про те, що ти вчинив тоді, коли
На терезах із панською була
Козацька наша доля, наша правда.
Але... вона і досі там, мій брате,
І ти лише, з'єднавшися і з нами,
В козацький бік нагнеш ті терези.
Тому й прийшли тебе прохати ми,
Щоб разом з нами став до бою ти
З кварцяним військом: не сьогодні-завтра
Жолкєвський з ним прибуде...

Касильда (до ксьондза).

Що?! Жолкєвський?..

Ігнотус робить їй знак мовчати.

Лобода
(раптом повертається).

Лукавий лисе!.. й хочеш ти, щоб я
Поняв тобі у тому віри легко,
Що ти прийшов сюди заради правди
Козацької?
(Показує на Касильду).
А чи не це вона,
Принадна "правда" та, що привела
Тебе сюди з потугою твоєю?..
(Регоче. Між наливайківцями рух обурення).

Мамай

Голодній курці хліб на думці!

Орішевський

Ну-у!..
Наливайко

Не розумію я, мій друже любий...
Невже гадаєш ти, що на якусь
Панянку красну проміняю я
Своїх нетяг щасливу долю?

Лобода (злорадо до Касильди).

Чула?

Касильда (до Пазиш).

Мій Боженьку! для нього я — якась.

Наливайко
(ввесь захоплений своєю думкою).

Не нині — завтра буде тут Жолкєвський
З кварцяним і магнатським військом.
Всі ми палаємо одним бажанням бою
Останнього із ним. Його побивши,
Обернемо внівець Річ Посполиту,
Її магнатство та ксьондзів, і станем
Навіки вольними у себе всі,
Щоб долі власної панами бути
Й свою козацьку правду утвердити
Аж до Дніпра й до моря од Литви...
Але... без тебе й Війська Низового
Програєм справу ми, тому й прийшли
Ми знов чолом тобі, гетьмане, бити,

Щоб разом нам на ворога ударить,
Його побити й тим козацьку правду
В степах безкраїх наших утвердить...

Лобода

А Наливайка одного над всіми
Обрати за державця... Чи брешу,
Ти скажеш?.. Знаю я твої думки...

Наливайко

Ах... це тебе лякає, брате мій?..
Візьми ж, візьми її, ту владу, ти
Хоробрий, славний, мудрий лицар ти:
Під проводом твоїм я буду битись
Звичайним козаком. Гетьманські я
Свої клейноди без жалю до ніг
Тобі складаю, й сам тебе благаю
Уклінно я: не кидай нас, гетьмане...
(Припадає на одно коліно й простягає до нього руки).
Касильда (зневажливо).

О!.. Фе, яка ганьба...

Мамай

Оце дак так!
Оце вже дожилися!.. Пропадай
Усе!.. Кому я складатиму тепер
Свої пісні?.. І кобзу геть до дідька!..
(Зриває з плеча кобзу й хоче вдарити нею об поміст).

Орішевський
(хапає його за руку).

Спокою, брате мій, спокою!.. Тихо!..

Лобода
(повертається до них).

Стривай, старий,— твоя ще кобза здасться.

Підходить до Наливайка й підводить його.
Даруй мені, мій брате, що вчинив
З тобою я не по-лицарськи в Барі:
Цей чорт ув образі ксьондза святого
Лукавими речами звів мене
На манівці...
(Показує на Ігнотуса).
Тепер я бачу інше:
Лицарській щирості твоїй, мій брате,
Поняв я віри й разом із тобою
З потугою своєю усією
До бою стану, хоч і зараз...

Мамай
(знову перекидає кобзу через плече).
Так!
Спасибі, Грицю!

Лобода (до Наливайка).

Ось рука і слово
Лицарське!
(Обнімаються й цілуються).
Наливайко

Дякую тобі, мій брате!
Нової віри влив в мою ти душу:
В єднанні силу ми знайдем велику
І діла славного тепер напевне
Вже доконаємо... Попа ж цього
Іще тоді хотів я на гілляку...

Лобода

О, це від нього не втече! І я,
Як ти колись, скажу:
(до Ігнотуса).
Як тільки бій
Скінчиться — з панною звінчаєш нас,
А потім я тебе звелю повісить!..
(До гостей).
А вас, панове, прошу я ласкаво
Одвідати весілля...
(Вклоняється).

Мамай

Знов весілля?!
Тобі десь дуже, Грицьку, засвербіло:
Гляди, щоб не пошивсь у дурні! Глянь —
Якою дихає бідою он
Та молода твоя...

Лобода (сміється).

О, це байдуже!
Мисливець у куниці не питає,
Чи з лука дасть вона себе застрелить.

Касильда стоїть, уся схвильована, поблідла; хоче щось сказати, але Ігнотус робить їй знак мовчати. Увагу присутніх звернено на Гуменицького.

Гуменицький
(входить і, помітивши, що нічого страшного не сталося між гетьманами, задоволено вітається до гостей).

До згоди, бачу, ви прийшли, брати,
І серцем радуюсь своїм, тим паче,
Що буря насуває... Час не жде...

Лобода

А що хіба? Дістав якісь ти вісті?

Гуменицький

Вернулися допіру наші чати:
Із табору Жолкєвського ляшків
П'ятьох з собою привезли, піймавши
Їх кінних миль за кілька десь од міста.
За звичаєм, язик їм розв'язали:
Надвечір завтра сам гетьман коронний
Прибуде в гості.

Лобода

Ов?! Чого так борзо?

Гумєницький

Велика сила, кажуть, в нього.

Наливайко

Так,
Це правда.

Лобода

Що ж, нехай! На те і сила,
Щоб з нею битися Як так, то й так!
А поки що гостей я дорогих
До столу прошу випити на згоду
Та покріпитися з дороги.

Мамай

Добре!
Розумне слово...

Лобода (сміється).

Вина тут, меди
Такі, яких не має і коронний...

Мамай

Та не дражни хоч, а звели подати!..
(Сідає за стіл).

Лобода

Пазино! панно! це вже ваша справа...

Пазина виходить. Касильда кидає на всіх погірдливий погляд і виходить дверима до інших покоїв.

Мамай (услід їй).

Ого!.. А не казав тобі я, Грицьку,
Що молода твоя бідою диха!

Орішевський (сідає).

Нічого, не привчилася іще
Гетьманшою в господі врядувати.

Лобода
(до Наливайка, що стоїть осторонь, тихо розмовляючи з Гуменицьким).

А ти?..

Наливайко сідає.

Сідай, Охріме!

Гуменицький сідає.
А з тобою,
Пречесний отче, я й не знаю вже,
Чинити що. На людях, кажуть, ви
Ніколи не п'єте, а тільки нишком,
Що навіть дух святий того не бачив,
Тому й не кличу я тебе до гурту:
Іди до келії своєї, там
Замкнись і пий собі аж досхочу,
Та тільки... утекти, гляди, не пробуй,
Бо я знайду тебе і під землею!..

Ігнотус гасить блиски зненависті в очах; смиренно здіймає погляд горі, зітхає й виходить дверима праворуч.

ДІЯ П'ЯТА Середина просторої землянки в урочищі Солонині під Лубнами за Сулою. Обстанова проста, але все чисто, чепурно, затишно: помітна жіноча присутність. Просто — вхідні двері, ліворуч двері до спочивальні. Знадвору вряди-годи чути гарматні стріли.

Касильда
(глибоко схвильована, ходить по хаті позираючи вгору — в темряву вікон).

Як довго він не йде... Боюся я,
Щоб наливайківцям та ненароком
Не трапив він у пазурі...

Пазина
(готує вечерю на столі).

Та хто?

Касильда

Отець святий прибути мав сюди
Цієї ночі до гетьмана....

Пазина (здивовано).

Як?!
І знов той ксьондз?.. Що має тут чинити?
Касильда

А ти ж гадала як? Що я забула
Образу Наливайкрву?.. О, ні!
Таких образ гербована шляхтянка
Нікому не дарує. Час прийшов,-
Тепер вже я із нього насміюсь!

Пазина (стривожено).

Та як?.. І звідки ксьондз отой прибуде?

Касильда

О, встигнеш ще дізнатися ти!
Чи, може, ти гадала, що дарма
Ганебний шлюб взяла у Білій Церкві
Оборського донька з медведем диким?..
О, ні! ні, не дарма... Таких речей
Дарма ніхто не чинить... Я діждусь,
Що Наливайко твій, цей гордий лицар,
Дістане по заслузі — і вже скоро —
За те, що меч зухвалий зняв на нас,
На віру нашу й на Річ Посполиту!..

Пазина (злякано).

Касильдо, схаменись! Що ти верзеш?..
Хіба твій муж не б'ється попліч з ним?..

Касильда (регоче).

Мій муж?! Тобі його дарую я!..
Коли пішла на ложе шлюбне з ним,
Коли красу свою, ясну, як сонце,
Я вергла в бруд самохіть, то вже знала,
Навіщо це роблю. І як раділа

Тоді я, як гетьман коронний наш
Обох твоїх гетьманів погромив
В урочищі тім... Гострий Камінь... Нині ж
З усіх, як єсть, боків він оточив
їх тут кварцяним військом в Солониці,
І виходу нема нікуди їм,
Цим лицарям степів безкраїх, буйних,-
О, ні, нема!..
Чути стук у двері. Касильда біжить до дверей.

Це він... напевне він...

Відчиняє двері. Входить Ігнотус, перебраний за козака.

Ігнотус (вклонившись).

Най бендзе похвальони Єзус-Кристус!
Касильда
(здивована спочатку, потім пізнавши голос).

Амінь... Пазино, йди і розшукай
Гетьмана... мужа і поклич сюди.

Пазина кидає на єзуїта погляд, повний зненависті, й виходить.
Касильда кидається Ігнотусові на шию.

Пречесний отче! ти нарешті тут...
Стомилася душею й серцем я,
Тебе чекаючи...

Ігнотус

Думками все
З тобою був, моя кохана...

(Жагуче пригортає її й довгим поцілунком
впивається в уста).

Касильда
(визволяється з обіймів і показує на вікна).

Вікна!..
Там варта... обережніш треба...
(Проводить рукою по чолі).
Стій!..
Про що пак я хотіла... Так... про справу...
Як наша справа? Йди сюди, до столу
І розкажи...

Ігнотус сідає за сіл.

Коронного ти бачив?
Ігнотус

Усе гаразд, аби лиш твій медвідь
В останнюю хвилину та не зрадив...

Касильда (см'ється).

А я навіщо?.. О, спокійний будь,
Мій любий отче, я без тебе теж
Часу не марнувала тут... Не так
Зненавистю палає серце в мене,
Щоб я забуть могла, кому й для чого
Красу свою втоптала у багно,
Не гнівайся на мене, любий отче,
Але у любощах сама себе
Я переважила: свого медведя
Отрутою кохання напувала,

Аж поки він в ногах моїх звивався,
Як вірний пес...

Ігнотус

А з Наливайком він
Ще гарний досі?

Касильда

Ха-ха-ха! Його
Ненавидить наперехід.

Ігнотус

Що ж сталось?

Касильда
(по хвилі піднесеної задуми).

Що сталося?.. Багато і... нічого...
Сказати мушу знов, що Наливайко —
Це не людина, ні! Це демон степу,
Чарівний демон, вітер, грім, це — сила,
Опертись котрій не здола ніхто...
(Посміхнувшись задумливо).
Крім мене, отче... Так... крім мене...
(Знову поважно).
Огневим словом він своїм збудив
П'яниць запеклих, боягузів, псів
І лицарів створив — та ще яких! —
З сміття цього. Ця дикая орда
Без захвату й піднесення не стріне
Свойого Бога, де б він не з'явився.

Мазепа навіть, Кремпський, Орішевський
На нього моляться, а запорожці
Його лиш слухають, а не медведя
Мого... Медвідь це знає і лютує,
А я... в огонь олії підливаю...
(Регоче).
Тож і кажу тобі, мій любий отче:
Ріллю зорала я, а ти посій,
Якщо приніс добірного насіння...

Ігнотус
(сміється й б'є себе в груди).

О, так,— приніс!

Касильда (радісно).

Гаразд... Цієї ночі
Хоробрий демон наш, як чула я,
Лаштується Жолкєвському завдати
Всім табором своїм удар останній
І або розтрощити військо польське
Упень, або пробитися на волю
Із табору, із колії смерті...

Ігнотус (злякано схопившись).

Що?!
Це правда?

Касильда

Так. Але поспів ти вчасно.
(Дослухається).

Спокою, отче... Сядь,— ходу я чую:
Це він, це мій медвідь, і ми його
Зуміємо умовити в ту ж мить.

Входить Лобода й зупиняється на порозі, здивовано оглядаючи гостя.

Лобода (насупившись).

Добривечір!

Касильда (йде йому назустріч)

Не пізнаєш, мій любий?..
Це ж він... святий отець, що нас вінчав
І змогу дав мені, дурній, знайти
У тебе, мій коханий, ясне щастя.
(Обнімає й цілує його).

Лобода (прояснівши).

Ніколи б не пізнав...
(Іде до столу й цілує ксьондзові руку).
Давно прибув?
Чи добрі вісті маєш?
(Сідає).

Ігнотус

Так, добрі...

Касильда

Стривайте...
(Наливає кубки).
Покріпіться перш, тоді
Й про справи ліпше буде розмовляти.

Лобода (бере кубка).

Розумне слово, серце. Прошу, отче!..
(П'ють і вечеряють).

Касильда (до Лободи).

Чи вірити тому, мій любий Грицю,
Що цеї ночі вдарить Наливайко
Із табору на військо королівське?

Лобода (посміхнувшись).

Та ніби так... Вмовлялися ж удвох.

Касильда (вдає обурену).

Виходить, правда й те, що по звитязі
Його козацтво обере гетьманом —
Над всіми одного, а ти і інші
Лиш за підручних будете у нього!

Лобода (перестає їсти).
Тобі ж про цеє хто казав?

Касильда

Всі кажуть,
Лиш ти один не знаєш, бачу я.

Лобода (насупившись).

Дурне верзуть!

Касильда

Ох, не кажи, гетьмане!
Коли до цього прийде, то кого ж,
Як не улюбленця свого, голота —
Та й запорожці — вкриють бунчуками...

Лобода (гнівно).

Дурне!..
(До ксьондза).
Кажи, які звістки приніс!
Чи годиться коронний на умови?..

Ігнотус
(виймає з-за пазухи папери).

Ось договір: читай і підпиши!

Лобода бере й читає про себе.

Тобі, гетьмане, й старшині, а також
І Війську Запорозькому коронний
Опрощення дає за все минуле
І грамоту від короля ясного,
Яка потверджує твоє гетьманство

Не лиш над запорожцями, але
Над всім козацтвом степовим. За це,
Не гаючись, ти маєш відчинити
Ворота в табір ваш, щоб наше військо
Впустити і приборкати навік
Зухвалого гультяйського гетьмана
І всіх прибічників його.

Лобода
(встає й ходить ло хаті, схвильований).

Так, так...
Умови добрі, що казать, але...
Козацтво не подякує мені

Ігнотус

Тобі тепер крулевська ласка буде
І нагородою за те, що вчиниш,
І охороною від гультяїв.
А прийде час — коронного клейноди
Перебереш і станеш можновладцем
Таким, як і Жолкєвський. Отже, зважся,-
Чи, може, ти волієш у багні
З голотою і далі пробувати?
То залишайсь... Але тоді навіщо
Занапащаєш ти з собою разом
Її, гербовану шляхтянку родом,
А вродою — на світі найяснішу?..
Невже вважаєш ти, що цей курінь,
Брудний — красі ясній такій оздоба?..
Ти гвалтом взяв в коронного її,
Тож мусиш дати їй все, як і коронний!..
Гетьмане запорозький! не забудь,
Що все одно поб'є коронний вас

Раніше чи пізніш, і стратиш ти
Не лиш її, а і життя своє...

Лобода (зупинившіїся, рішуче).

Так, правда... Смерті не боюся я,
Але тебе, позбутися, кохана,
Не маю сили...
(Підходить до столу. Касильда подає каламар і перо).
Най же буде те,
Що Бог призначив!
(Бере перо й підписує).
Віддаюсь цілком
На ласку й милость короля й під зверхність
Коронного гетьмана.
Будь що буде!
Ігнотус (ховає папір).
Не станеться лихого, вір мені:
Себе врятує лиш і запорожців.

Касильда
(склавши руки, як до молитви, підносить очі горі).

Нарешті сталося... Пречиста Діво,
Побожно дякую тобі за те,
Що в час тяжкий на поміч ти прийшла
Урятувати віру і отчизну!..
(Обнімає Лободу).
Й тобі, коханий мій, моя подяка
За те, що не забув ти і про мене!..

Ігнотус

Не гаймося ж, гетьмане, час не жде,
І північ недалеко вже, коли
Свій замір виконати ви хотіли...

Лобода

Так, так... вже час... ходімо.
(До Касильди).
Я вернусь
За хвильку, серце, захистить тебе,
Коли почнеться завірюха.

Касильда

Добре,
Чекатиму тебе.

Ігнотус і Лобода виходять.

Гей, джуро!.. Де ти?..

Джура (входить із сіней).

Я тут, вельможна пані.

Касильда

Де Пазила?

Джура

Не знаю, пані,— не вернулась ще.

Касильда

Це дивно... Прибери зо столу все!
(Ходить у глибокій задумі по кімнаті.
Джура прибирає зо столу).
Чиюсь я чую тупотняву... Хто там
У пізній час такий?..

Джура (прибирає рештки).

Пазина, мабуть...

Касильда (дослухаючись).

Ні, ні... це не вона... Дізнайся вийди!..

Стук у двері.

Хто там?

Джура відчиняє двері і впускає Наливайка, Орішевського, Мазепу, Кремпського й Мамая, сам знов іде до столу.

Наливайко

Пробач, вельможна, що ми пізно так:
Як бачу, ви з гетьманом по вечері...
(Сміється).
Ну, та дарма! Добривечір у хату!..
А де ж — не бачу я — гетьман наш славний?

Касильда
(страшенно схвильована, але намагається
затамувати це усмішкою).

Добривечір! Хоч і нема гетьмана —
Господаря,— проте гостей вітаю
Й до столу всіх ласкаво прошу. Джуро!
Подай нам меду доброго.

Гості сідають до столу. Джура виходить і за хвильку вертається з великим дзбаном меду, подає кубки й виходить.

Наливайко

Спасибі,
Прекрасна господине, за гостинність.
А все ж таки хотіли б знати ми,
Де сам гетьман: нараду маєм з ним.

Касильда (наливає кубки).

Спокою, лицарю,— ще маєм час,-
А то помислити я можу справді,
Що нудишся в моїм ти товаристві,
Як і колись знудився в Білій Церкві.

Наливайко (посміхаючись).

О, як помислити вельможна пані
Могла таке!.. А чи ж не добре дбали
Тоді на тім бучнім весіллі ми,
Танцюючи й впиваючись червоним
Під сальви із гармат ворожих?..

(Далі з цікавістю стежить за її незвичайним
настроєм).

Касильда
(усміхом покриває ледве триману ненависть).

Правда,-
Забула про страшне своє весілля...
(Підносить кубка).
За що ж тепера будем пити ми?

Всі з кубками підводяться.

Орішевський

За пані красної здоров'я п'єм!

Всі (Крім Наливайка).

О, віват! віват! віват!

Касильда (до Наливайка).

А гетьман?..
Своєю думкою в степах десь, певне,
Витає лицар? Тісно в Солониці
В коронного гетьмана під замком?

Наливайко (ніба прокинувшись).

О, я з братами вкупі завше... Віват!

Мамай (нетерпляче).

Та не марудь! — від спраги я конаю...

П'ють, сміючись, і знов сідають.

Касильда (наливає знов).

Оповідав мені коханий муж,
Що, ночі цеї ще, лицарство славне
Останні з ворогом рахунка звірить...

Наливайко
(перезирнувшись з товаришами).

Не втримався...

Мамай

От проклятий бабій!

Касильда (ніби не чула).

То чом би нам не випить за звитягу!
(Підіймає кубка).

Мазепа
(підводиться, до Касильди).

За це я радо вип'ю ще, але...
(До Наливайка).
Мене, гетьмане мій, тривожить те,
Що замір наш відомий не лиш нам.
Де ж карність, так потрібна в справах цих!
Дивуюсь я...

Кремпський

І я також.

Орішевський

Даруйте,
Мої панове! Я також, як ви,
Здивований, але велить звичайність
Нам перше кубки спорожнить...

Мамай

Авжеж!
А потім вже й про справи військові
Нараду розпочати.
(Підносить кубка вгору).
За звитягу ж!

П'ють. Касильда, одпивши трохи, відходить з усмішкою набік.

Кремпський

Нема що радитись, коли гетьмана
У час призначений чомусь нема.
У хвилю цю лишати військо годі,
Тому кажу: останню раду най
Відбудуть тут гетьмани славні...

Мазепа

Авжеж!
А ми повинні буть при війську.

Наливайко (встає.)

Гаразд, ідіть: в свій час подам я гасло,
Як і умовилися ми. А я
Вже сам з Грицьком пораджуся востаннє.

Мамай (чухає потилицю).

Розмордувало вас!.. А тут же мед! —
Боїшся проковтнути язика...
(Бистро наливає кубка й п'є).

Наливайко

Червоного нап'єшся незабаром,
А потім видно буде!..

Всі
(вклоняються господині; до Наливайка).

Будь здоров,
Та не забудь, що північ наступає.
(Виходять).

Наливайко (їм услід).

О, не турбуйтеся!..

Павза.

Касильда
(почуває себе ніяково й хвилюється).

Ну, що ж, гетьмане,
Наш лицарю преславний,— вип'єш ще?
(Підходить до столу й наливає).

Наливайко (з усмішкою).

Чому і ні, але... чому ж собі
Не наливаєш ти, прекрасна пані?

Касильда (наливає й собі).

Гетьман у добрім гуморі, я бачу,
Десь доброго чогось собі чекає
Від бою цеї ночі?

Наливайко

Так, чекаю.

Касильда
Останнім разом в Білій Церкві
Гетьман, здається, теж веселий був,
Хоч доброго нічого там не сталось.

Наливайко (глузливо).

Не сталося?.. А шлюб з гетьманом твій,
Вельможна пані!

Касильда (спалахнувши).

Шлюб? Глузуєш ти?..

Наливайко (спокійно).

Крий Боже! І чому вельможна пані
Гадає, що це глум?..

Касильда
(тамуючи хвилювання).

То прошу ж пити...
(Торкає своїм кубком Наливайкового й надпиває).
Скажи мені, гетьмане Наливаю,
За що ти так зненавидів мене?

Наливайко (похлинувшись).

Оце, най Бог боронить! Хто сказав
Тобі, вельможна пані, цю дурницю?..
Зненавидів... За що?

Касильда

Тебе питаю.

Наливайко

Я ворогів ненавиджу й тому
Їх б'ю, аби доскочив.
Ти ж, вельможна...

Касильда
(не спускаючи з нього очей).

Відтоді, як побачила тебе,
Спокою я не знала...

Наливайко(здивовано).

Та чому?!

Касильда

Чому?.. Сама не знаю досі я...
Здавалось тоді, що із тобою
Вийшла в життя моє марудне радість.
Що в темряві шляхетського життя —
Нудного й сірого в своїй пишноті —
Зійшло мені давно бажане сонце,
Що і мене покликав бучний степ,
Як лицарів своїх, як і тебе,
До втіх, іще не знаних і чужих
Гербованій пишноті. Серцем всім
До тебе линула, гетьмане красний,
І година все була тобі віддать
Лише за те, щоб з вами бути...

Наливайко (вражений).

Ти?!

Касильда

Здавалося так іноді, кажу...
Чому ж не п'єш, мій лицарю прекрасний?.
Це не отрута — ні, це добрий мед...
(Торкає його кубка. П'ють).
Хоч іноді бувало і таке,

Що година я була не лиш отрути,
Але й тортур тяжких тобі завдати...

Наливайко (вражений).

Мені?! Та за що ж?

Касильда (наливає).

Вип'єм ще, гетьмане!

П'ють.

Відтоді ще, як вітром степовим —
Яка краса! яка краса! — упав
Ти несподівано зненацька так
На замок Калиновського й його
Пустив за димом і пожакував...

Наливайко (нахмурившись).

Вітця мого убив магнат скажений...

Касильда

...Відтоді ще, як на магнатство наше
Повіяв жахом ти нежданно з степу,
Я стежила твій шлях аж до Литви —
Кривавий, грізний шлях... В душі моїй
Прокинулась гербована шляхтянка,
Відчула я, що ворог ти страшний,
Перед котрим тремтять Річ Посполита
І віра прадідівська католицька,

Перед святим отцем, якого знаєш
І ти, перед животворящим крижем
Заприсяглася гордим серцем я.
Помститися... Але... коли тебе
В Шершнях побачила я вперше — враз
Розвіялась моя знанависть димом,
І хоч огнем ти спалахнув тоді
Ворожим і страшним, але від того
Іще гарнішим став... Моя зненависть
Поволі обернулась у кохання...
Так. Так... Не смійся, а випий краще ще...
І я з тобою...
П'ють.

У рожевих снах,
У мріях легкокрилих вже літала
Я поруч із тобою по степах
Безкраїх, пишних вороним конем
І радість буйну сонцю посилала,
А хмарам грізним — виклик свій до бою...
Так марила я в самотині,
Й величні приписи отця святого
Такими вбогими мені здавались...
Обмарена, й не зчулась пишна панна,
Як в Білій Церкві раптом опинилась,
Медведем диким пірвана вночі...
Але і там я бачила щоночі
Рожеві сни про лицаря свого,
Аж поки сам увіч з'явився він
І — ганьба! — клякнувши перед медведем,
Мене йому спокійно на поталу
Віддав зневажливо, немов якусь...
Якусь... так він — мій лицар,— так сказав...
І зненависть уся вогнем пекельним
В моєму серці спалахнула знов!

Перед отцем святим на чеснім древі
Животворящого святого крижа
Заприсяглась помститись я за все —
За віру, за отчизну і за себе...
Тож вип'єм кубок передсмертний цей...

Рух здивування в Наливайка.

...За мрії і потоптані тобою
Життя мого найкращі ніжні квіти!..
Ат... все загибло, все!.. А винен — ти!
(Бере кубка, торкає ним Наливайкового й п'є).

Наливайко

Чому ж тоді, як кликав я тебе
До шлюбу, ти...

Касильда
(гордо випростуючись).

Ти гвалтом взять мене
Хотів! — мене — гербовану шляхтянку!..

Наливайко

Коли б була ти нею, пані й справді,
То знай: я з вами там не говорив би,
А просто — те гніздо панів Оборських
Пустив би був за димом, як і всі,
В яких жили гербовані оті...

Касильда (здивовано).
Не розумію я...

Наливайко

Але я знав
Ще перед тим, що ти хоч і шляхтянка,
Та не гербована...

Касильда (тупнувши ногою).

Як смієш ти!..
Оборського магната я дочка,
І хто...

Наливайко

Ти не Оборського дочка!

Касильда (вжахнувшись).

Як ні?! Чия ж, гадаєш ти?..

Наливайко

Русинка! —
В тобі дочку свою стара Пазина
Давно уже пізнала й... пожаліла
Зо сну магнатського збудить тебе...
Чи ти гадаєш, що дарма стара
З тобою всюди йде, немов рабиня?..
О, ні! Пазина не з таких! Пазина —
Орлиця, любить степ і нашу правду
Й ненавидить магнатство, як і ми!

Касильда (гнівно).

Це вигадка!.. І як могла пізнати те,
Чого немає справді?.. Коли ж так,
Чого в Оборських опинилась я?!

Наливайко

На лівім рамені два легких шрами
З дитинства маєш ти...

Касильда
(вражена загортає рукав до плеча).

Так, так... два шрами...

Наливайко

Була мала і зранилась об пліт.
Твій батько — з діда-прадіда козак,
На службі ж в короля здобув шляхетство.
Поліг в бою з татарами, а матір
Взяли татари у ясир і туркам
У Килію за няньку продали...

Касильда
(приголомшена, тихо сідає).

Стривай... то як же це?.. Русинка я?..
А ті ж... Оборські...

Наливайко

Тож старий Оборський
На спів на ту руїну, й підібрав

Тебе у лісі, й виховав у себе,
Я рідную дочку...

Касильда (мов несамовита).

Й вона мовчала...

Наливайко

Кажу ж, із мрій гербованих тебе
Збудити не хотіла...

Касильда

...і на поталу
Ляхам гербованим мене лишила...

Наливайко

Вони — такі ляхи, як ми з тобою,
Оборські ті, Жолкєвські, Калиновські!
Герби ж на них — тавро лихої зради
Народу рідного...

Касильда

Так, так... І я
Їм помагала... Ах, тепер я знаю,
Чому душа моя завжди до вас
Летіла у степи з магнатських замків
І часто у розкошах, як в льоху
Глибокому, нудилася в сльозах...
Тепер я знаю... Пізно... пізно вже...

(Схопившись раптом).
Боржій... боржій тікай звідціль, гетьмане,
Мій лицарю нещасний...
(Хапає його за рукав).

Наливайко
(підвівшись, здивовано).

Та чого
Тікати маю я?

Касильда (благаюче).

Тікай!.. З ксьондзом
Отим і Лободою продала
Я табір ваш ляхам... Хотіла цим
Помститись над тобою за зневагу...
Десь досі Лобода одкрив ворота
Кварцяникам...

Наливайко (гостро вражений).

Прокляття!..
(Хапає в скамниці шлика. Знадвору чути гомін бою й крики).

Касильда
(безсильно опускається на стілець).

Пізно вже...
(Схиляє голову на груди).

Наливайко
О, ні... не пізно ще!.. Ще я живий —
І горе зраді!..

Біжить до дверей, але в цю хвилину двері широко розчиняються й наливайківці вводять побитого, скривавленого Лободу, тримаючи його за руки й підганяючи стусанами. За ними входить Пазина й стає мовчки осторонь. Касильда з ляком схопилася й дивиться на несподіваних гостей поширеними з ляку очима.

Наливайківці
(вимахуючи руками й перебиваючи один одного).

— То так про нас гетьмани наші дбають!..
— Ляхам на палі продаєте, кляті!..
— Не буде так! загинете із нами!..

Наливайко
(тупнувши ногою, грізно).

Що?! Губу затуліть!.. Що сталось?..
Наливайківці
(відступивши до дверей).

— Не знаєш ти? То поспитай його!..
— Ворота відчинив ляхам, падлюка!
— Ляхи у таборі, а ти не знаєш?..
— На чорта нам такі, як ви, гетьмани!
— Один ляхам нас продає, а другий
Не зна нічого!..

Наливайко
(висмикує з-за пояса пістоля й стріляє в Лободу).
Так умри ж, собако!

Лобода (важко подає).

Касильдо... смерть... Простіть, брати... простіть!
(Вмирає).

Касильда

Ах, жах...
(Кидається на шию Пазині).
О, мамо, мамо!
Пазина обнімає її й здивовано позирає на Наливайка.

Наливайко (до Пазини).

Я сказав...

Знадвору виразніш чути гомін бою.

Наливайківці

— На двір! — До бою! — Смерть ляхам!

Наливайко

Це я сказав їй, хто вона. Прощай!
Пропало все — вже бачу я, тому
Згадай у молитвах своїх мене,
Як жива будеш. Я ж іду і ляжу
З брагами поруч в чеснім бої...

Пазина

Йди,
Іди боржій,— тебе потрібно там,-
І най Господь тебе боронить, любий!..

Наливайко йде до дверей.

Касильда
(простягає до нього руки).

Не йди!.. тебе уб'ють... Зостанься тут:
Вблагаю я коронного...

Наливайко
(почувши в сінях грюкіт, відступає од дверей).

Вже пізно...

Входить Дрига й веде за собою кварцяників.

Дрига

Ось він... це Наливайко...

Кварцяники цілять ся в Наливайка з мушкетів.

Наливайко (здивовано).

Попе, ти?!

Дрига
(ніяково кашлянувши).

Еге ж... воістину єсм аз...

Наливайко (регоче).

Продав?..

Дрига

Еге ж... кхи... яко Юда древле... той...
За тридцять...
Наливайко

Так?..
(до Пазини)

І з ними мріяв я
Козацьку правду боронити, дурень!..
Тож пропади, нікчемне падло, й ти!

(Бистро вихоплює шаблю й перед отетерілими кварцяниками пронизує нею попа. Він падає в корчах).

Візьми — поки що непотрібна вже!

(Передає шаблю старшому. Той приймає її й дає знак воякам. Вони оточують гетьмана довкола).

Прощай, Пазино! Не привів Господь
Святого діла доконати нам,
Та не журись: іще не раз із степу
Повіє буйний вітер на магнатів,
Не одного ще бідная голота
Гетьмана вродить Наливайка — їм
На страх і на загибель!.. Прощавай!..

Його виводять, Касильда падає непритомна.

Пазина
(стоїть, закам'янівши на місці і дивлячись йому услід, шепоче побілілими устами).

Не одного... Але... коли?.. коли?..
(Нахиляється над донькою).

Ужгород
1928